

Andima Ibinagabeitia (1906-1967)

PAKO SUDUPE

Caracaseko erbestean hil zela 50 urte betetzen diren honetan, abagune polita da euskara gizarteko arlo guztietara zabaldu eta normalizatzearen alde aitzindari izan ditugun euskaltzaleetan merezimendu osoz leku hauta duen Andima Ibinagabeitiaz oroitzeko¹ –Jokin Zaitegi, Federico Krutwig eta Txillardegiren paretsuan–, eta hartaz irakurtzeko eta haren idatziei begiratu bat emateko.

Berriki Kirmen Uribek *Elkarrekin esnatzeko ordua* idatzian leku polita eskaini dio Andimari, hark Txomin Letamendirekin Eusko Jaurlaritzako zerbitzu sekretuetan izandako harremana dela eta, eta bereziki Txominen emazte Karmele Urresti eta familiarekin Caracasen izandako harremanaren kontura. Gisa honetako gaiak aipatzen dira: Caracaseko Euskal Etxean euskaraz gutxi egiten zela eta, hura euskalduntzearen hainbat gauza egin zituela, besteak beste, meza euskaratu –euskara ardatz zuen antzerki batean ere parte hartu zuen Andimak berak–; Martin Ugalderengan izan zuen eragina hark *Iltzaileak* ipuin liburua euskaraz idazteko orduan, eta ipuin haietako batean, zehazki “Arrak eta emeak” izenekoak Txomin Letamendiri gertatutakoa gogorarazten duela dio testuak, eta hari gertatuak segur aski Andimak kontatuko zizkiola, bai baitzuten Andima Ibinagabeitiak eta Anton Zugadik kontzientziako karga handi samar bat Txomin Letamendi 1943an Bartzelonara bidali izanaz, erbesteko

---

[1] Susa argitaletxeak gorazarre ederra egin zion Ibinagabeitia proiektua eskainita.

Eusko Jaurlaritzarentzat espioi gisa lan egitera, eta nahi gabe haren he-riotza eragin izanaz.

Horretaz gain, Andima Ibinagabeitiak Jon Miranderekin izandako harremana aipatzen da aipatutako liburuan; Andimak Miranderekin izandako gutun-trukearen berri eman ez ezik irakurtzen zuela.

Seguru nago bati baino gehiagori sortu diola Kirmen Uriberen liburuak Andima Ibinagabeitiarekiko jakin-mina.

Duela urte batzuk badira Andima Ibinagabeitiak zenbait kazetatan (Euzko-Gogoia, Irrintzi, Gernika, Alderdi, Pariseko Euzko-Deya, Eman, Euzko Gaztegi) idatzi zituen artikuluen antologia bat bildu eta argitaratu nuela hiru sailetan banaturik: Kultura eta euskara; literatura eta politika.

Antologia horretako lehen artikulua hiru ataletan banatuaren lehen paragrafoa Andimaren pentsamoldearen eta berak egindako kultur-lanaren motibazioaren laburpen ona da:

“Nonbait irakurria dizut, ez nizuke esango non, “izkera galtzen duan erriak era-berean erritasuna ere galduko duela. Izkera zaitzen duanak, aldiz, erritasun beteare ere goiz edo berandu, iritxiko duala”. Zorionez, Euskadik ez dizu hizkera bidean etsi nahi, nahiz eta erdara zakarrak eskualde zabal, mamitsuak, jan badizkio ere. Ez du etsi nahi, argi ikusi baitu euskara hondatu lurraldeetan herritasuna ere zeharo pulunpatu dela. Beraz, herritasun osoa gure Aberrira berriz ere erakarri gura badugu, aberriaren ezaugarri nabariena den gure ele jatorra begiak baino areago zaindu eta aldeztu behar dugu oraingo honetan aurkitzen den mugarte estuetatik geroenean Euskadiko muga urrutienak barna zabaltzeko” (Andimaren idazlan hautatua, 43 or.).

Artikuluez gain, gutun asko idatzi zuen, bi milatik gora, berrehun eta berrogeita hamar bat korrespontsalekin. Benetako sare soziala eraiki zuen gutun horien bitartez, behar-beharrezkoa frankismoa garaiko urte latzetan euskarazko kulturgintzan ari zirenek elkar adoretzeko, eta horretan euskararen eta euskal kulturaren aldeko proselitismoan beste inor ez bezala edo beste inor gutxi bezala nabarmendu zen.

Patri Urkizun *erbestetik barne-minez* liburuan gutun mordoxka argitaratu zituen. Baina beste asko gelditu ziren argirik ikusi gabe. Nik beste zazpiehun bat hiru liburukitan antolatu ditut, eta liburuki bakoitzari

bere hitzaurrea egin diet, eta transkribaturiko gutunei oin-oharra ezarri dizkiet informazio osagarria emanez.

Interneten badaude aipatutako gutunok², baina paperean oraindik ez. Jarraian hiru hitzaurreak eta bosna gutun paratu ditut Andima Ibinagabeitiak egindako lan eskergaren lagin adierazgarri gisa,aldi berean omenaldi xume bat eskainiz Caracaseko erbestean hil zela berrogeita hamar urte betetzen diren honetan.

1. Euskaltzale eta abertzale kristaua

Jesuita heziketa jasotako kristauaz gainera, euskaltzale eta abertzale izan genuen Andima Ibinagabeitia bereziki hemezortzi bat urte zituenetik Caracasen hil zen arte. Hemezortzi bat urte zituela, Ibero aita kaputxino nafarraren -Ramon Goikoetxea Orokieta *Ebangelista de Ibero* erlijioso izenez- *Ami vasco* liburua irakurri zuen J. Zaitegirekin batean. Jokin Zaitegi, *Euzko-Gogoa*-ren sortzaile eta zuzendari kementsua, adiskide hartuenetako bat izan zuen Azpeitiko Loiolan jesuita nobiziokide eta junioratokide izan zirenez geroztiko guztian.

Batzuek sigi-saga ugari egiten dute euren bizialdian; oraintxe kristau hurrengo ez; noiz euskaltzale, noiz ez hain euskaltzale; noiz euskal abertzale noiz espainol abertzale; Ibinagabeitiak ez, beti kristau eta bereziki euskaltzaletasunean eta euskal abertzaletasunean beti tinko eta suhar, Caracaseko erbestealdiko lurrean hezurak utzi arteraino.

Euskal nazionalismoaren doktrinatzat hartu izan den liburuxka horren irakurketak tximistak bezala argitu aurretik, bazeramatzan sei-zazpi urte jesuitetan ikasten; lehenbizi Tuteran -Orixe izan zuen, besteak beste, maisu-, eta hamabost urte egitearekin batean Azpeitiko Loiolan, apaizgaitegian.

Zaitegiri berari jasota J.M. Velez de Mendizabalek kontatu izan duenez (*Iokin Zaitegi*, 1981, 34-35), Loiolan, Zaitegi eta Ibinagabeitia junioratoan zirela, Aita Apalategi donostiar irakasle euskaltzaleak 1922an eratu bide zen Euskal Akademiaren zuzendariak, Zubiri filosofoaren osabak, baimena eman zien beraren liburuak aztertzeko; haren liburuen artean aurkitu zuten *Ami vasco*, eta Ibinagabeitia nobizioak Zaitegi nobizioari: “Nire aita liburu hau dela eta hil zen” -eta, zertaz ari da, ba? -A, nik ez

[2] “Ereiten” enpresak jarri ditu online. “Andima Ibinagabeitiaren sare soziala”.

dakit. –Nik hartu nion liburua eta esan nion: Seme batek jakin behar du zer dela-eta hil den bere aita”.

Jesuitagaiek astero egin ohi zuten irteeran erreka ertz batera joan ziren eta sasien abaroan –ezkutuan– goitik behera irakurri zuten. Eta bukatu zutenean Zaitegik Ibinagabeitiari: Gu euskaldunak gara eta euskara sakon ikasi behar dugu. Zabaldu zuten liburua nobiziokideen artean eta denak erori! Salatari bat tartean! Deitu zioten Zaitegiri eta berebizikoa! Begitan hartu zituzten!

Gertaera horrek merezi du arreta jartzea eta osatzea. Gertaeraren xehetasun batzuk ez daude oso argi, baina, garrantzizkoenak bai (“Jesuiten pedagogiaren eragina Lauaxetarengan” P. Iztueta. *Euskera*, 2005, 658). Andimaren amak sartu ote zuen Loiolan; Aita Apalategiren liburutegitik L. Sagastune juniorrak atera ote zuen, kontua da Zaitegirentzat haren irakurketak garrantzi itzela izan zuela, eta Ibinagabeitiarentzat ere bai. Ekintza hori zela eta, ikasketa-buru zen Aita Errandoneak bekatu astuna egin zuela aurpegiratu zion junior gazteari, eta negar ugari eragin.

Hitza Zaitegiri emanik:

Leenik Ibinagabeitiatar Andima-k eta biok irakurri genuen. Aurten (1974ean) 50 urte bete dira: Loiola atzekaldeko galbani-iturri bazterrean eseri ginen udako arratsalde batetan biok: irakurri-ala, auxe esan nion gure Andima zenari: gu geu euskaldun gara, izan ere, ta euskera ikasi egin bear dugu. Egia esateko, ezkenuen euskera aazturik erabat, galduxe baizik. Liburuxka ura izan ezik, eztakit euskaldun bezala iraungo ote genukeen. Euskaldunen artean zabaldu genuen ixilpean. Tarteko ziren Urkiaga, geroko Lauaxeta, Goenaga-tar Iñaki, gero Schiller-en Wilhelm Tell euskeratu zuena, Mujika, geroko euskal-iztegile bikaina, Larrañaga, Karakas-ko Andima Ibinagabeitia saria leenik irabazi zuen Azkoiti-ko semea, Argarate, Urretxu-ko seme den Euskal-idazle eta olerkari zoragarria: orren lan eder batzu euskal-langileei buruz Goatemala-ko Euzko-Gogoan argitarazi nituen. Sarobe, Lesaka-koa, Estrabon-i buruz azterketa sakona eman zuena. Martikorena, emengo azken gerratean Kapellau ari zelarik il zuten Betelu-ko semea. Azpeiti-ko Korta anaiak, Gaztelumendi, geroko eliz-izlari ospatsua. Gutarteko zen Zubiaga, Zorion-bidea liburu zoragarria argitaratu-berrri duena ta gerraondoko euskal-izlaririk maitatuena ta zuzenena, nik uste. Azken onek liburuxka au irakurri zuenik enaiz gogoratzen, egia esateko, baina, gu baino urtebete aurreratua gogoa izan-arren, euskaltzaletasunean iritzi berdineko ginen». Hemezortzi laguneko talde horretan, denak Junioratuko ikaskideak

ziren, erdiak urte horretan Erretorikako lehen urtea egiten ari zirenak, hauen artean Andima Ibinagabeitia, Plazido Mujika, Esteban Urkiaga eta Jokin Zaitegi bera, eta beste erdiak, Erretorikako bigarren urtea eta Humanitateak egiten ari zirenak. (P. Iztueta, ibidem, 658).

Andimaren aita Galo Ibinagabeitiak urtebete egin zuen Larrinagako kartzelan (1907-1908) gertaera itxura batera xume honengatik: Elantxobeko maisu D. Cornelio Bilbora joan zen batean, eskola-umeak zaintzen Galo utzi zuen (“Andima Ibiñagabeitia, gerraosteko euskaltzetasunaren zutabe” Txema Larrea, HABE 46, 1984). Hark baliatu zuen aukera hurrei *Ami vasco* erakusteko. Guraso batzuek salatu egin zuten eta hortik kartzelara; han tuberkulosia harrapatu zuen eta laster hil zen, 1909an, Andimak hiru zituela.

Labur: Andimaren aita Galo Ibinagabeitiari Sabino Aranaren laguna izateak –S. Aranak ere ezagutu zuen espetxea– eta hurrei Ibero kaputxinoaren doktrina nazionalista erakusteak kartzela eta heriotza ekarri zion; eta haren seme Andimari eta Zaitegiri eta beste euskaltzale juniorrei aita jesuitek begitan hartzea, bereziki Zaitegi, hura jo baitzuen errudun Aita Errandonea ikasketaburuak, eta Zaitegiren beraren esanetan, aita beratar horrek, grekoa eta latina eta autore greko-latindar garrantzizkoak erakusten zizkien aita horrek nahiko negar eragin baitzion, bekatu astuna egin zuela leporaturik. Gertaera horrek garamatza jesuita espainol izatearen eta euskaltzale-abertzale izatearen arteko talka bizienezko eta emoziozko gogorrera Orixek, Zaitegik eta Ibinagabeitiak nork bere erara, eta nork bere aiurriaren arabera larriago edo lasaiago bizitako barne-urradura edo borroketara.

Egungo PNV/EAJ gogoan, ez zaizkio inori bururatzen doktrina nazionalista erein zen aroko jazarpenak eta atxilotzeak, egungo eliza katolikoari begira jarrita, lehen mendeetako kristauek pairatu zituzten jazarpen, martiritza eta katakonbetako bizitza bururatzen ez zaizkigun bezala, baina esapide, beharbada, poetikoezia erabiliz, esan liteke sutegi hartan gorituak zituztela Jokin Zaitegik eta Andima Ibinagabeitiak hurrezkeru guztian ezaugarri izan zituzten euskaltzetasuna eta abertzaletasuna.

Bi horiekin batean, fede kristauari ere eutsi zion, hiru zimendu moral horiei, Espainia eta Europa eta mundu osoa inarrosi zuten gerra suntsigarriak –fisikoki eta moralki– eta hoge urteko erbestealdi latza

gorabehera, lehenik Parisen, gero Ameriketara, Guatemalan eta Caracasen.

Hiru zimendu horietatik: euskara, aberria eta kristau fedea; gerraondoa esango nuke hurrenkera horretan sentitu eta defendatu zituela; 1. Sutsuen euskara; 2. Kartsu Euskadiren askatasun osoa; eta, 3. Eliz katolikoaren hierarkiarekiko oso kritiko, Kristoren jarraibidean bermaturik, fedea eta esperantza.

Gorago nabarmendu dugun gertaerara itzuliz, Ibero kaputxinoaren *Ami vasco* liburutxoaren irakurketara; 1922an Euskal Akademia sortu zen Loiolan, pare bat urte lehenago Oñan bezala -Orixe buru-, Lehen Mundu Gerraren ondotik aberri txikien aldera, batez ere herri hizkeren aldera sortu zen begirune hein batekoaren eraginera, Euskaltzaindia sortu berriaren ildoan. Aita Apalategi buru lehenik, R. Olabide, eta bereziki Aita Estefania eta Aita Errandonea irakasle zirela (Irakurri P. Iztuetaren aipatu artikulua). 1932an jesuitak Espainiatik ohilduak izan arte iraun zuen. Gerra ondoko frantziskotarrak euskalgintzan nagusi, gerra aurrean jesuitak eta kaputxinoak.

Zaitegi eta Ibinagabeitiaren arteko harremanean gauzak nola bideratu eta garatu ziren ere zirriborrotzen digu gagozkion gertaerak: Zaitegi buru eta Ibinagabeitia laguntzaile leialen, hots, bigarrena, gero gerraondoa *Euzko-Gogoa*-ren kudeaketan hala gertatuko zen.

Noiz atera zen Ibinagabeitia jesuitetatik?, zerk eraginda? Lehen galderarentzat badugu erantzuna, bigarrenarentzat, ez oso ziurra lauso samarra baizik. 1935eko apirilaren 21ean, Belgikako Marneffen, pazko egunez datatua, Zaitegiri egin zion gutunak honela dio:

*Orra eman zenidan idaztiñoa, irizgarri, nere zoritxarraren berri jakiteke. Biotza dardaraz, ta begiak iturri berriz ere zuri uzten dizut. Idazkortzak ezin dio nere gogoari men egin. Agur Zaitegi, adiskide maite, ta agur ere zuk ain trebeki zuzentzen dezun Elerti-bazkuneko guziei. Biotz aratoletan irarrita zaramazkit, inoiz ere ez zuetaz aantzeko. Etzazula aaztu ainbat urtetan lagun izan zaizun errukarri au. Otoi eta gero-arte. Zure Josu baitan (P. Urkizu. *Erbestetik barne-minez*, 2000, 19).*

Erabaki ikaragarri mingarria gertatu zitzaion nonbait. *Zoritxarra* aipatzen du, emozionalki oso gogorra: *biotza dardaraz ta begiak iturri*; Elerti Bazkuneko guztiei dien atxikimendu errotikoa agerian uzten du, eta haren buruari zuzentzen zaio, ez ahazteko erregutuz, bere buruari:

errukarri etsiaz. Otoi eta gero arte hori Elantxobeko hilerrian Andimaren aitaren lagun handia zen Gorgonio Renteriak ezarri zuen goiburua da; beraz, hilda bezala sentitzen zen, berpizteko itxaropenez?, adierazgarria da azken esaldi jesuitikoa, Josuren baitako fedea agertze hori.

Gerra aurrean, nik dakidala, gutxi idatzi zuen. Jesuitek argitaratzen zuten Bilboko *Jesus'en Biotzaren Deya*-n hiru artikulua eta "Idazti berriak" iruzkinduz beste bat argitara eman zituen -gerraondoan sail berari jarraituko zion, euskaraz argitaratzen ziren liburu eta aldizkarien berri emanez-. Lehenbizikoa "Pio XI-garrena ta eleiz-abestiak" deritzana, 1930ean argitaratua, Oñatik egina (Oñan filosofia egin zuen 1926-29), eta sinadura gisa "ANDIMA, S.I.", hots, Andima Societas Iosu, josulagun gisa; eta gainerakoak Belgikako Marneffetik "Ibiñ" batean, bestean "Ibin" sinadurapean, hots, familiaren abizena, ez erlijioso.

Beharbada, garrantzi gehiegi ematea da sinadurari, baina adierazgarria ematen du badela: Oñan filosofia egiten ari zela jesuita gisa sinatzen zuen, eta Marneffen etxeko deiturarekin. Oñan filosofia amaitu 1929an, eta hiru urte Kolonbian egin zituen maisu, Bogotan eta Bocaramangan, eta 1932an Marneffera joan teologia egitera, eta 1935eko pazko egunez hil zen jesuitatarako. Maisu egindako aldian ikusi zuen jesuita bokaziorik ez zuela?, Espainiako II. Errepublikaldian gertatu zen euskal pizkundean parte hartu nahiak gehiago tiratzen zion jesuita bizitzak baino?, ez dakigu bilakaera, errazegia da, menturaz, esatea jesuita eta euskaltzale ezin uztartuzko jotzeagatik atera zela, baina, era berean esan behar da aurkakotasun gogor hori egon zela; hona bi adibide: Aita Errandonearena eta Patxi Sarobe lesakar jesuita behiala euskaltzalearena.

Zaitegiren arabera, Aita Errandonea oportunistak izan zen, eguzkia nora zapiak hara bezala, politika eta erlijio buruzagien haizeak nora, bera hara!:

"Arkitu genuen leengo oztopoa gure arduraduna izan genuen, Errandonea gure latin eta eladera irakaslea, alegia. Eztut esker txarreko gizon izan nai. Alare, egiari berea zor diot: ezkenuen arengan elkarrekiko begirunerik arkitu. Salatari-aginpidea zeraman, eta liburuxka ura atzeman zuen: errudun neu egin ninduen [Ami vasco]. Ark esan zizkidan astakeriek negar onik eragin zidaten: liburuxka ura zela-ta, ogen larririk egin nuela ta abar. Berak uste etzezaken bidez nere burua xuritu aal izan nion, erantzukizun osoa neuk artuta. Errandonea lau eratara ezagutu nuen: leenik euskeraren aurkako amorratua, Oxfordetik etorri berri zenekoan. Gero, errepublikaren garaiean, euskeraren eta euskal-

dunen arteko gertatu zen. Garai ontan Marneffe-ra etorri, dei egin eta parkeske egin zorionka erabili ninduen, Antigone euskeratu ta argitarazi nuela-ta. Elkarrekin izan genuen burutu-ezina inoren errurik gabe gerta zitekela-ta parkeske egin zidan, eta artuta nuen bidea barrena iarraitzeko. Gertatu bear etzitzaigun zoritxarra euskaldunei gertatzerakoan, Razón y Fé-n euskaldunen aurka ixuri ziren irainen erantzukizuna izan zezakeen berak, Errandonea bera baitzen aldizkari aren zuzendari. Azkenik, Madrider utzi ta berriro Donostiratu zenean il arte euskeraren eta euskaldunen aldeko iarri omen zen bearrik. Orrelako gizonak eguzkia nora, zapia arakoak omen dira gure erritarren ustez.” (P. Iztueta. 659-660).

Literatura Oxforden ikasitako aita jesuita nafar harentzat Espainia-ko Primo de Riveraren diktadura garaian Ibero aita kaputxinoaren *ami vasco* doktrina nazionalista zabaltzea bekatu astuna zen; II. Errepublikaldian Sofoklesen *Antigona* tragedia famatua euskaratu eta *Antzerti*-n argitaratzea goragarria –Sofoklesen tragediak aztertuak zituen–; Franco nagusitzean, jesuiten *Razón y Fe* aldizkaria haren erregimenaren zerbitzuko jartzea ezinbesteko Jainkoaren loriarako eta Francoren mesederako –zuzendari 1941etik 47ra, Radio San Sebastian-etik Francoren aldeko sermoiak egin (Añamendi, Bernardo Anaut)–; eta, Madriletik Donostiara etortzean, azken urteetan, euskararen aldeko? (1970ean hil zen). Oso bestela, zinez, Zaitegi eta Ibinagabeitia, haiek galtzaileen alde!

Aita Errandoneagandik Sarobe aita jesuita lesakarrarengana etorritz, Loiolako junior garaian Patxi Sarobe Zaitegi, Lauaxeta eta Ibinagabeitiaren gogaide izandakoa euskara lantzeko zaletasunean, gerraondoan Francisco Sarobe jesuita mistiko bilakatu zen.

“Euskalerria Jesukisto’ren Garaian Strabon’aren arauz” deritzan idazlana Ibinagabeitiari utzi zion argitaragarri ez zen garaian, are gutxiago Euskadin; beraz, gerraondoan, eta Andimak Zaitegiri zioztanez, Sarobek eman zionean ez zion argitaratzea eragotzi (*Erbestetik barne-minez*, 2000, 34); ikusi zuenean *Eusko-Gogoa*-n argitaratzeko aukera gutuna egin zion Tuterako jesuita komentura 1950ean:

Urteak igaro dira, adizkide maite, azkenengoz elkar-mintzatu giñanetik. Gomutan dukezu, alaz ere, ene eskuetan utzi zenidan euskel-lan bikaña (...) Nere paper artean zetzan zure lan ederra Paris’era erakarri dut eta birraldaturik, lau kopia eder atera dizkituz, gure adiskide min Zaitegi’tar Iokin’i Guatemala’ra bialdu diot, “EUSKO-GOGOIA” bere aldizkari ederrean argitara dezan. Beraz, STRABON’aren GEOGRAFIA, “EUSKO-GOGOIA” ren yorrrailari dagokion zenba-

kian argitaratua izango da (...) Barkakizun izango âl nazaizu, egin dizudan okerkeritxoagatik. Barne-ximikorik ordea, ez didala sortu aitortu bear dizut. Lênik eta aurrenik euskerari zor gatzazkio. Lana zure izen-abizenakin agertuko da. Originala nere esku daukazu eta nai dukezunean igorriko dizut baita kopia bat ere (...) Nun dituzu zomorrotzaz burutu zenun lantxo ikusgarri ura? Beste euskel idazlanak ere izango dituzu noski or nunbait gordeak. Bidali izkidazu, otoi, argitara ditzagun. Landareetaz ere ari izan ziñala ba'dakit. Bial itzatzu lan oro. Gure aldizkingiaren ateak zabal-zabal daude idazle oroentzako. Euskera sendotu, euskera bizkortu; beste asmorik ez darabilgu. Gu bizi geran bitartean euskera ere biziko da naiz norbaitzuk beste bat uste eta nahi [sic] ere. Or ba, zure berrien zai gelditzen naiz. Bainan beste nere antxiñako adizkide maiteen berriak ere bialiko âl dizkidazu. Nundik nora dabiltz Lasa, Larrañaga eta beste beredin adizkide? Ni ona ezkeroz badakit zuen artean gorabera aundiak izan dirala: Yainkoak baturik zeukana txerrenek erdibitu du... Bainan urak beti ere bere bidera eginen du noski eta luzaro gabe. Euskelerriaren aitzia oldartu diran etsaiak oro suntsituak izanen dira, errukigabe gañera [sic] guretzako ere ezpайдute izan. Agur adizkide maite, eta meza-bitartean Xabier deunari otoi eginen al diozu nire alde sinesmenean gotor iraun dezadan, gogorra baite [sic]. Ene laztanik samurrena orizu. (Parisen, 1950-02-21. Erbestetik barne-minez-en argitaratu gabea. Egun Azkue Bibliotekan.).

Luze aldatu dugu asko esaten duelako. Euskarari zor gatzazkio diotso jesuitetan Elerti Bazkuneko kide ohia zuenari; beste lanik baduzu bidali; jesuiten artean Euzko-Gogoa-ren lankide izan litekeenik ohartzen baduzu, jakinarazi eta erakarri gure eginkizun handira; otoi ez egin nire alde sinesmenari eutsi diezaiodan; eta Ibinagabeitiak berak azpimarrraturiko esaldia: Euskal Herriaren aitzia oldartu direnak suntsituak izanen dira errukigabe, berak ere errukirik gabe jokatu direlako; Itun Zaharreko Jainkoaren mendeku kutsuzko esaldia.

Aski luze erantzun zion Sarobe jesuitak gaztelaniaz:

Me perdonarás que por falta de tiempo y de entrenamiento no te responda en euskera. Desde que nos vimos la última vez, Dios ha tenido a bien, en su infinita misericordia, concederme a mí, el peor de todos, muchas gracias espirituales. Diversos han sido los medios por los que ha llegado a mí la gracia de Dios, uno de los más importantes ha sido la lectura de las Obras de San Juan de la Cruz y de San Alonso Rodríguez. Hace algunos años que mi anhelo y ejercicio, aunque ejercitado con muchas imperfecciones, consiste en desnudar mi alma de todo afecto a cosa creada, vaciar mi memoria y entendimiento, en cuanto lo

permiten mis débiles fuerzas, de todo otro Pensamiento que el de la Infinita Perfección de Dios y para que a El sólo ame con toda mi alma, con todo mi corazón, con toda mi mente y con todas mis fuerzas, según el primer mandamiento de la Ley de Dios (...) Ojalá! que desde el comienzo de la vida hubiera hecho constantemente esas peticiones, porque en mucho menos tiempo, y con menos trabajo y con más merecimiento habría llegado ya para ahora a la perfección e incluso a la Patria eterna donde me encontraría a estas horas disfrutando de Dios. Dios tenga misericordia de mí pecador! Pero por falta de humildad y de mortificación no entendí los engaños del demonio, el cual ordinariamente tienta a los religiosos so especie de bien. Y bajo la especie del bien sobrenatural de nuestro pueblo me indujo a preocuparme de las cosas terrenas de la patria terrena. Estas pobres patrias terrenas, mezcla confusa y escalofriante de vanidades y pecados, de vicios y virtudes, que necesariamente tienen que desaparecer! ¡Cuánto tiempo perdido! ¡Ojalá que en vez de haberme ocupado en trabajos y cosas deleznable al margen de la obediencia, hubiera estado barriendo los tránsitos y cuartos del convento por amor de Dios! (...)

Con estos datos, querido Andima, no te extrañarás de que me encuentre muy satisfecho y contento de haber hecho profesión de vivir en obediencia; y por consiguiente de ninguna manera puedo ni quiero autorizar la publicación de nada mío, sin censura y permiso de mis superiores (...) En cuanto a una colaboración ulterior en la revista Eusko-gogoa nada puedo ofrecerte por falta de salud, por falta de tiempo, y sobretodo por falta de intimación de la voluntad de Dios. A mi lo mismo me da barrer que escribir de bichos o de ascética. Mi placer es complacer a Dios (...) Pido también que nos guarde de pecado. Y con esto entenderás muy bien la respuesta a lo que pones al final de tu carta:

“Euskalerrriaren aitzia...” Mi respuesta es la del evangelio: “Bienaventurados los misericordiosos porque ellos alcanzarán misericordia”. Los pobres exilados ¿tan seguros están de la misericordia de Dios en la salvación de sus almas, que no estiman necesario conciliarse Aquella, haciendo misericordia a los que los ofendieron? (...) ¿No sabes que nuestro Señor Jesucristo murió en la Cruz rogando por los que le crucificaban? ¿No sabes que “el que odia a su hermano es un homicida y que todo homicida no tiene vida eterna permanente en sí mismo?” (...)

Advierte hasta dónde te ha llevado el demonio con sus engaños a tí que obtuviste un alma mucho más noble y mejor que la mía. Rompe los lazos en los que te ha enredado el Malo, haz penitencia, vuelve a aquel primer amor con el que solicitó Nuestro Señor Jesucristo recién despertado al uso de la razón. Ora,

que con la oración se quebranta la fuerza del demonio, que es inmensa. Tu oración por tí vale mucho más que la mía por ti. Con todo no dejaré de ayudarte con mis súplicas. Siervo en Cristo. Francisco Sarobe S.J. (Tudela 5-III-1950. Jokin Zaitegiri egindako gutunak II, 2007, 1257. Gutunaren data, martxoaren 5a da, ez 3. Azken paragrafoa eskuz idatzia).

Jainkoari plazer emateak agintariei men egitera ekartzen zuen eta garai bateko adiskideak maitasun berrira erakartzera, deabruaren atzapar nahasle-galbideratzaileetatik askatzearen bidez, beti inperioaren hizkuntzaz; ez zuen baina, ez Andima gogatu eta ez Zaitegi ere, hari ere idatzi baitzion Sarobek.

Ibinagabeitiak: Nere errukigabe'k, agiri danez, zer pentsa aundia eman dizu. Egia esan nere biotzian ez da bat ere gorrotorik, gorroto-biderik izan ba'dut ere. Esakeratxo ori uste gabean nere biatzetatik i[t]zuri zitzaidan, ez nere eskuz inor garbitzeko asmoz. Odolzalea ez nazu, ortarako aski España ederrean bizi diran agintari lekaide ta eliz-gizon espñaazaleak. Bainan ene ustez, Yauna'k bere bide ez-ezagunez, neurri gabeko gorrotoz erri osoa ito naiez dabiltzanak suntsituko ditualakoan naukazu, eta orixe eskatzen diot biotz-biotzetik. Nerea baño birao gogorragorik irakurri duzu noski itun-zar-berriak zear. Ez da arrigarrri pobres exilados batek esateko.

Bertzalde, mende ontako yantzi oroz erantzia zaitugu, gogokoetaz yantzita. Ni, zoritxarrez, maila ortara ez naiz iritxi, ezta iritxiko ere: ezur-aragiz inguratuta diraugun bitartean ala bearako. Eraztekotan ordea, erderaz zearo erantzia nai nuke eta euskeraz biziki yantzia. Zu, berriz, bestela ari zaitugu: erderaz yantzi eta euskera eranzen imperio aundi orren onerako, bearba. Orkoak Yainkoaren seme ba'dituzu, ludia zear ari gaituzun euskotar erbestetuak ere ba'gaituzula derizkiot, naiz zuek murriz gaiztoz zapuztu.

Zaitegi'ri idatzi diozun eskutitza gogorxkoa duzu: “el desierto floreció” irriz idatzi duzu. Zuen arteko Isla doakabea eta Gracian aipatuak (au maiteago bai'dut) etzun eden gehiago yarriko esakeratxo ortan. Zuek aundi ta deun ba'zerate, Zaitegi ez duzute txikiago. Eman dizun erantzun ederrari nagokio. Edota zeruko yaurerria ere imperio ospetsu orrek monopolizatu ote digu? Orixe bear genuke; laister zeruko erreinua ere yan eta ondatuko digute (Jokin Zaitegiri egindako gutunak II, 2007, 1260).

Zaitegiri idatzi zion Sarobek, goian aipatutako “El desierto floreció” esaldi ironikoaz gainera: *Pido al Señor que le conceda a V. Un don todavía mayor, mucho mayor, el de renunciar, por su amor, y en favor de las almas por*

él redimidas, a su sobrepujante maestría del euskera y al afecto natural a su pueblo vasco para consagrar todo su persona a la salvación eterna de dos millones de Guatemaltecos casi del todo privados de sacerdotes (Zaitegiri egin-dako gutunak I, 2007, 124).

Zaitegi eskarmentatua zegoen jesuitekin Saroberen eskariak erasan egin ziezaion: *Lagundikoengandik gorriak ikusia nauzu, zoritxarrez. Ez da arritzekorik. Lagundia bat duzu ta lagunak beste. Iñori gorrotorik ez diot. Biotzez barkatzen diet neri ere Jaungoikoak barkatu dezaidan. (Jokin Zaitegi gutunak, 2007, 129).*

Oso erantzun neurritsua eta hartzaileari egokitua eman zion:

Jaungoikoari esker, Euzko-Gogoa aurrera doa. Irugarren zenbakia aterea dugu. Euskaldunen gogoak ez ote dituzu Jesukristo'ren odolaz erosiak? Nik baietz uste. Erbesteratuen alde ere zerbait egin bear dugulakoan nago, oiek ere Jaungoikoanatzeko, orkoak baño bear gorriagoa bai-dute. Jaungoikoaren alde dagidan apurra, nire Nagusiaren baimenez egiten dut, nire Artzobispo jaunaren baimenez, alegia, ori baitut orain nire nagusi bakarra, Erroma'ko Elizpuruaren mendean.

Guatemalakoan alde zerbait egiten dudalakoan nagokizu: ikastetxe baten nagusi nauzu, naiz ta ikastetxea nerea ez izan (...) Aurten, gaiñera, Instituto nazionalean ere irakasle nauzu, apaiz bakarra bertan (...) Orko euskota'rren alde beste orrenbeste egiten ba'duzu, nik uste Jaungoikoak begi onez ikusiko lukela ta badakizu Elizaren agindua: Euskaldunei euskeraz. Zoritxarrez orko apaiz ta Lagundiko aunitzek agindu ori ez dute betetzen, lurreko agintarien beldurrez edo koipekeriz. Yardunbide ori ontzat ote duzu? (...)

Nondik ateratzen duzu, ostera, nire Euskalerriarenganako maitasuna naturala dala? Zergatik ez uste izan izatez goitikakoa danik. Beretarrak ez al zitun maite Paul bidali deunak? Ortan utsik yarri al dezaiokezu Bidali deunari? Ni gaiztoa izan-arren, Bidali aundi orren antzeko aleginka ari nauzu, nere txatxarkerian. Zergatik zapuztu Jainkoagandik iritxitako onaldeak? Zapuzte orrek zer onik ekarri lezake? Nik ez ikusten, itxuturik nago, nonbait, zure ustez (...) Jesukristo'ren baitan zure otsein oni agindu (ib.).

Frantzisko Sarobe gutunez eztabaida hau izan Ibinagabeitia eta Zaitegirekin, eta, urte berean hil zen, San Tomas egunez, berrogeita lau urtetan! (Santi Onaindia. Euskal Literatura V. 150).

Zaitegiren bizitzan zer esanik ez, eta Ibinagabeitiarenean ere, jesuita heziketa ezin da inola ere ahaztu haien euskaltzaletasun-abertzaletasunean arakatzean. 1933an, Jesukristo gurutzean hil zela ofizialki mila eta bederatzi ehun urte betetzen zirela, artikulu bat argitaratu zuen Ibinagabeitiak jesuiten *Jesusen Biotzaren Deyan*-n. Literatura kontuan Aita Estefania bezala hizkuntza kontuan maisu izan zuten R. Olabideren *Itun Berria*-z baliatuz, ebanjelarien pasio kontaketa eta apostolu gailen Paulo eta Petriren zati hautatuak harilduz osaturikoa da artikulua:

<Guk berriz, Kisto gurutzetua aldarrikatzen dogu, yudentzat tapustarri [sic], elendarrentzat tentelkeri, deituentzat, ordea, yudu elendarrentzat, Yainkoaren indar ta yakintza dan Kisto>, zion Paul Deunak (I Kor.1,23).

Erospena! Misteri arrigarri ta bazterbakoa! Aurten, zorionezko egun artatik emeretzi garren aldiz eun urte osatzen dira; eskutapen au baizen bizkor, ezda bezte oroimenik bizi izan!

Baña gaur egunean, asko ta asko, yuduak lez, Yesu alderdi guztietatik yaurti guraz dabilz. Orra gure aberri maitean bertan, otso amorratuak darabilten lana. Zuk, ordea, irakurle, Yesu gurutzetua zeure biotzean geruago ta barruragotu egizu, mamin-mamiñian, Bernardo Deunak diñon lez, gorde ezazu; zeure bular-ataria gurutzez zaindu egizu. Gurutzari beti tinko begiratu egiozue eta orrelan errezago zeuen naigabeak, Yaunarenak ikusita, eroango dozuez!

Erospen eun-urtebetetze ospatsu au, zorion iturri izango al yatsu! (J.B. Deya, 196, 1933-IV).

Hogeita zazpi urte zituela idatzi zuen hori Andima Ibinagabeitiak, Belgikako Marneffen jesuitekin teologia egiten ari zela. Handik bi urtera atera zen gorago aipatu bezala, jada gizon gazte heldua.

Euskararen alde sakrifikatu beharra –euskarari lur berriak urratzerakoan eta euskal testuak irakurtzean atsegina sentitzea eragotzi gabe–, Jainkoak euskaldunei euskaraz egitea agintzen ziela, Jainkoak euskotarra sortu zuenez gero haien zerbitzuko bizi beharra zuela, eta aldi berean, Saroberi ziotsona: “otoitz egizu sinesmena sendotu dakidan”, ahuldua zuen seinale; eta, era berean, zeruko erresuma ere jan eta hondatu behar digute espainiar inperiozaleek, agintariak bezala lekaide eta eliz-gizon espainiarzaleek; eta Euskal Herriaren aurka oldartu direnak suntsituak izanen dira errukirik gabe, berak ere errukirik gabe jokatu direlako; Itun Zaharreko Jainkoaren mendeku kutsuzko esaldi gogorra; gogo-printza horiek guztiak daude Ibinagabeitiarengan, eta horrekin

guztiarekin batean, batere kontraesanik eta bateraezintasunik gabe, jesuitek 1936ko gerran izan zuten jokabidearen salaketa latzena, gaitzespen bortitzena, elerti-bazkunekide izandako P. Muxikak Svenson-en *Noni eta Mani* itzuli izanaren karietara:

Aunitz urte zakar igaro ditugu bai, Muxika'tar Palgida Aitak itzulpen ori burutu zUNETIK! Aitzol'ek «YAKINTZA» aldizkarian 1935'grn. liburuxto ori irarriko zuela iragarri zigun. Aitzol izan zenuten aurrenekoz itzulpen ortaz mintzatu zitzaiguna. Aitzol ordea, Kisto'k aiñako nekaldia aberri ta euskeragatik Pranko odolgorriaren eskuartean egari, lur ontatik itzuri zitzaigun. Orratx, iriz-gai dugun liburuxkaren itz-aurrean, idatzi ba'lu, lendabizi aitortu bear zukeana. Ondorengo esatekoak ere, etzitezkean goxoagoak. Etsipen, samin, negar, naigabe eta gaitzezpenez oretutakoa bear zukean itzaurre orrek. Ogi latza ordea, egiogia! Eta Pranko'pean ez dago egiarentzat tokirik; ogiarentzat ere ez, bestalde! (...)

Amazazpi urte auetan Euskera ta Euzkadi'ren aurka aiek egiñak ez zaizkigu ez oraingo ez geroko euskaldunei aztuko. Gure erri eta izkuntzak, mundua mundu, ez dute orlako yasarpenik ezagutu. Zeinen erruz? Pranco ta aren laguntzalleen erruz. Yesuitek ludi guzian oldartu ziran Franco'ri laguntzeko eta Euskalerrria itotzeko. Buruxkilak (Caudillo) sema, sarraski ta odolegarritz bere burua yaso zunekoxe, Ledochowsky yaunak, yesulagun guzien buru garai artan, agindu gogor bat eman zien lur-zabalean barreiatuta zeuden bere menpekoei. Eskutitz bat egin zien, yakiña, erlijio amarru-yantzipean bere politika gaitzoa zurgurki estalirik. Onatx eskutitz ortako itz batzu:

«Españi'ko gudak erabakiko du kristautasun eta gizarte-zuzentzaren oñarriak betiko iraungo duten ala ondatuko diran. Arazo orren aitzinean ezin gindezke mintzul. Aunitz, kristauen artean ere, gezurrak barreialzen ari dira egia-
ren eta are katolikotasunaren kaltetan». Idazki orrekin yesuita guziak Franco'ren alde yarri nai izan zitun «mundu guziak il edo biziko garatz ontan argia eta egia ikusi ditzan». (Bayle Constantino. «Diario Vasco», 18 septiembre 1937). Unamuno'k nun edo an idatzi zuen «yesuitentzako oro duzu garatz». Matxinada ua ere bai nonbait.

Ledochosky yaunak txotxa yaso orduko, yesuita guziak palangisten gurutz-gudaren ederrak lur-zabalean izkera guzietan kantatzen asi ziran, gure apaiz eta erria bidenabar larrutuz. Alemania'n José Marcelo'k «Ritter der Kreuzes» idazten du: Austria'n Carrillo de Albornoz'ek «Was jeder Katholik uber den Spanischen Krieg wissen soll»; Castillo'k, Ipar-Ameriketa'ko «The Queen's Work» aldizkarian «General Franco Leads his legions not again but for Governement». Quito'n ere «A los Héroes del Alcazar de Toledo» argitara zuten. Italian, Ledo-

chowsky'ren urbilllean, gogor ari ziren Franco'ren alde «Lettres de Rome» aldizkarian. Aita Beltza are sakonago ibili zan. Mundu guziko Luistar eta Maria'ren Kongregazioetara itzaldi eta ikas-gaiak biali zizkien, Buruxkilaren ontasanak zabaltzeko, «Españi'ko erlijio yasarpema» gaitzat. Etzenuten olondar auxe lo egon Franco'ri laguntzeko. Yainkoak bereganatu zuen; an garbituko zitun bere kontuak. Bere aberri doakabea ere, Pranko-zale purrukatu agertu zitzaigun garai artan: zoritxarrik gorrienak ikusi ditu arrezkero eta ikusten ari da oraindion, antxiñako adiskide maltzurak zirkiñik ere egiten ez duela aien zorigaitzaren aitzinean. Eta gain-gainetik baizik ez naiz ari, bestela liburu mardulenak beteko nituke.

Iberia'ko yesulagunak etziran nagusiaren zai egon Franco'ren baranoan txaloka eta poz-lekaioka asteko. Aurreneko egunetik, zoro-galduak bezela, buruxkila gorai patzen oyuka ziarduten. Ikusi besterik ez daukazute «Razon y Fe» Burgos' en, «Broteria» Lisboa'n, «El Mensajero del Corazón de Jesús» eta argitara oi dituten aldizkariak. Aldizkari orietan gure erri maitea eta gure apaiz santuak ere lokaztera yarri ziran. Bayle yauna, yesulaguna gero, ipernuko etsaia baño amorratuago larde-yario zebillen, gure aurka, gure apaiz on eta gurbillen aurka. Eta bere larde zikiña nun-nai okatzen zun Yesu'ren Lagundi'ko nagusien onespean.

Ba'ziran bear bezelako yesulagunak ere euskaldunen artean. Laister munduko lau-zokoetara iraitzi zituten, bear-bezelako ziralako, giza gora-bera eta erri gudutan nasi nai ez zutelako. Erbestean il ziran aunitz, zakur ustelak antzo, zokondoratuta: Agirrezeziaga Aita, Estefania Aita, Agirre Aita, Olabide Aita..., Ledochowsky yauna eta aren inguruko beste yaunak, españarrak batik bat, narda lotsagarrienarekin martiri aien azken-ats eta erio-zotiñak begiratzen zituten bitartean.

Yakiña, euskera yesulagunen artean debekatua izan zan. Argitaratzen zuten aldizkari bakarra «Jesus'en Biotza'ren Deya» suntsitua, euskal idazle geienak erbestetuak. Euskera ez-ezik Euzkadi ere zatitu ta lauskitu dute, «oyal batez yantzitako lau aizpak» elkarrengandik bakandurik, «Castellana Orientalis, Castellana Occidentalis» ezizen lotsagarripean laurak estalirik, gure erriaren izenik aipatu ere ez dedin; «nec nominetur inter vos» Paul bidaliak pekatu satsuz zion bezela.

Egunen baten Euskadi buru-yabe izatera eltzen ba'da, eta elduko da alayinkua, edestiaren biderik ezin baiditeke saiestu, ez du bere mugartean Kastilla sor ta sartaldeko yesulagunik baizik arkituko. Zer egingo ote gure erriak? Logika bidez ain maite duten Kastilla aipatuan sar-erazi. Zertako gordeko ditu berena

ez duten lurraldean ez izanez eztare izanez? Laido gorriagorik ezin zitekean asmatu ere Euskalerra eta Euskeraren aurka, ezta euskaldunen aitzia.(Euzko-Gogoa, 1952, 1-2).

Ondo dokumentatua dirudi –ez naiz erkatzen ibili aipatzen dituen iturriak baina sineste ematen diet–; lehenik, jesuitak, hurbilekoenak ez alferrik hemeretzi bat urte egin baitzituen haiekin, eta geroxeago Francopean erdara sakatzen ari ziren erlijioso guztiak, apaiz nahiz lekaide edo lekaime. Eta jesuitak ez ezik era guztietako erlijiosoak, apaiz, lekaime eta lekaide, beti bezain kristau zintzo iraunez:

Gure euskeraren ondabideak arkitzen diran tokian billa bear ditugu, eta Eliz barnean ondabiderik kaltegarrienak arkitzen dira. Ni beti bezin kristau zintzo naiz bainan kristautasun orrek ez dit egia azaltzerik eragozten, gure erri, izkera ta oiturak auzitan dabiltzanean (A. Labaien, 1952-08-23).

Barne-borroka gogorak ere bai, beltzaldi handiak. Hona Nemesio Etxanizi egiten dizkion aitorpenak:

Zure berriak ere oso samiñak dira. Elizaren gurekiko ibilbideak ezin ditezke makurragoak izan. Agiri denetik euskaldunak inpernu bidetik eramatea baizik ez du nai. Ez zaio asko kostako ori iristea, beste bidea baño zabalago eta atsegiñago baita. Sinismena galtzeke aurrera iarraitzeko diozu. Ez da orixe errexia. Ondo dakizunez, sinismena Iainkoaren doai bat baizik ez da, eta berak kendu ala eman dezaiguke. Iainkoaren ordezkariak lurreean eliz agintariak izaki, aiek ere sinismen ori eman ala kendu lezaiguteke “operibus credite non verbis”. Eta aipatu elis-agintari orien egiñak sinismena guregandik eradokitzeke baizik ez dira. Egia esan, xarisma ori ene baitan geruago eta suntsitzenagotzen ari zait. Ene fede-krisalluak ba du olio bearrik argi iraungo ba’du diaspora zatar ontan (1953-10-07).

Itxura guztien arabera, borroka horretan iraun zuen, inoiz delako karisma hori erabat galdu gabe.

2. Parisen

1936ko gerrak Portugalgo Trafarian harrapatu zuen, Tajo ibaiaren bokalean, *Explosivos de Río Tinto* lehergai enpresako bulegoan, administrazio lanean. Ez zuen gerra frontearen bizi izan eta atzeragoardian ere ez, eta horregatik ez zuen espetxea edo erbestea orduan bizi beharrik izan, baina 40ko hamarkadan, buru-belarri sartu zen Francoren aurkako erre-

sistentzia politikoan, espioitza lanean, Jose Antonio Agirrek deiturik, Andoni Zugadirekin batean.

Berak idatzita utzi du hau: “Ni luzaro bizi izan nintzen Madrid'en ene lanbideak bortxatuta...” ez dakigu segururik noiz, eta “luzaro” hori zenbaterako egonaldia izan zen “Euskerari buruz” Alderdi 1953-12.), hango erresistentzia-sarea osatzen. Oraindik orain irakurri dut hau: “Lo contaba Iñaki Anasagasti en su blog: “como consecuencia de un viaje del Lehendakari Aguirre a Caracas en 1943, éste le solicita ayuda a Txomin con objeto de formar una célula de información en Madrid donde, entre otros, participaron Sabina Barrena, Jesús Insausti “Uzturre”, Peio Irujo, Máximo Andonegi, Andima Ibiñagabeitia, y otros más”. El historiador Iñaki Egaña afirma, por el contrario, que Letamendi llegó a Madrid para establecer una red que trabajara para la OSS, primero, y luego para la CIA” (“Letamendi y Urresti, de estirpe abertzale” in *Euskal memoria*, 2011ko uztailea, 3, 12. or.).

A. Zugadik baieztatu zidan AEBetako Bilboko Kontsuletzetik jasotzen zutela dirusaria (*Andimaren idazlan hautatuak*, 1999, 30). Segur aski 1943tik 45era Madrilen bizi izan zen, gero Bilboko Deustuan, eta han bizi zela, sarri joaten bide zen Bartzelonara Zugadirekin batean, harik eta 1947an, etxera poliziak etorri eta ihesi Parisera joan zen arte.

Parisen zela, -bi urte pasatxoko hutsunea dago gutunetan: 1947-IX-26tik 1949-XII-12ra gutunik ez zion egin Zaitzegiri, eta ez besteri; azken data horretakoa, honela hasten da: *Ostera txiki bat egin ondoren, berriz ere Parisen arkitzen naiz*-. Portugalera itzuli zen, J.A. Agirreren agindupean, han zeuden espainiar monarkikoekin hitz egitera, Francoren erregimena uzkailezko aukeraz mintzatzera -beste bat gai horrekin oso engaiatua ibili zena Telesforo Monzon izan zen-. Eta 1950etik aurrera, bereziki *Euzko-Gogoa*-rako egin zuen lan, Zaitzegiren laguntzaile leialena izaki.

Gutunetan irakurtzen dugunean ez duela aberrira itzultzerik, Francoren erregimenaren ikuspegiarako orban handiak dituelako, gogoratu beharko dugu ez dela arrazoirik gabe erresistente heroikoarena egiten ari, baizik eta zinez, 40ko hamarkadan gogor borrokatu zela espioitza lanean, Francoren aurka.

Zertatik bizi izan zen Ibinagabeitia Parisen? Gorago aipatu dugu jesuitetatik aterata Portugalen lan egin zuela, eta gero espioitzan, Francoren erregimenari buruzko informazio garrantzizkoa lortzen, J.A. Agirreren agindupean. Eta Parisen? Quentin Bouchart Eusko Jaurlaritzaren

zerbitzu-etxean, Jaurlaritzaren zerbitzuan eta soldatapean, baina tirabirara handiekin, bereziki Ibinagabeitiak euskara eta kultura lotzeko zuen temagatik, segur aski, Jaurlaritzako jeltzaleek ez baitzuten euskara kultur hizkuntza bilakatzea lehentasunen artean.

Pare bat idazkaritza ere eraman zituen Parisen. Bata, *Eusko-Yakin-tza-rena*, J.M. Barandiaranek hala eskaturik, eta bestea, Edinburgoko *PEN International*-arena. Zaitegiri kontatu zionez, 1951eko otsailean izendatu zuten PEN Euskal Bilkurako idazkari -izen hori eman zion-, eta lehen batzarra martxoan egin zuten:

Iragan Epailaren 24ean, iragarri bezala, PEN Euskal Bilkuraren lendabiziko batzarra egin genuen. Lagun gutxi bildu ginan, eta geienak idazkiz gure batzarrrari eratziki ziran. Ondo dakizu nunbait, ezinezkoa dala euskal idazleak biltzea oro sakabanatuta bizi gaituzulako. Bearrezkoa genuen ordea, batzar ori egitea. Gure PEN ibiltzen asiko bazan. Araudia aztertu genuen eta zuk adirazi aldakuntzatxoa onartua izan zan. Orrez gainera, Batzar Buru edo nagusiak ere izentatu genitun. Zu, ain zuzen ere, euskal-arloan langile adoretuenetik bat zaitugun ezker, buruetarik izendatu zindugun (Erbestetik barne-minez, 46).

Jon Miranderi lanak eta laguntza eskatzen zizkion aldizkarian euskal idatzien iruzkinak agertzeko. Arazo handiekin ibili zen PENera lanak bidaltzeko. Eta gutunen arabera, 1952ko abenduan, F. Krutwig eta J. Miranderi pasatu nahi izan zien idazkaritza, haiek prest omen zeudela-eta (*Erbestetik...*, 116). Ahalegin apala bezain aipagarria, euskal kulturari unibertsaltasuna eman nahia adierazten duenez gero.

Gorago eten dugun hariari berriz lotuz, J.A. Agirreri idatzi zion gutun hau oso argigarria da, alderdikideekin izan zituen tirabiren berri jasotzeko:

Ez al zakidaz arrituko itzez bearrean idatziz natorkizulako. Aspaldi zurekin itz-aspertu bat egiteko gurariz nindagokizun, bainan ez dut nere gurari ori betetzeko mugonik izan beti ere lanpetu eta inguraturik arkitzen zeralako oraingo etxe berri ortan. Dana dala, nere ausardikeri auxe barkatuko al didazu, gaiztoz ezpainatorkizu, onez baizik.

Norbaitek, gaur, urrutizkinez esan du ni "Ordezkaritzan ez-ezaguna naizela eta ez daukadala zer ikusirik ere". Eta norbait ori nor ote litekean bila ibili ez zaitezen, orra argi ta garbi: Alberro jauna.

Ez dut aren esanik gaitzesten lendik ere ondo nekialako “Ordezkaritzan ez-ezagun ta utsa nintzala” ez bakarrik aipatu jaun orrentzako, beste zenbaitentzako ere bai, naiz-ta oiek mintzoz olakorik aitortu ez. Jainkoak ez nindun zozo ta tentel sortu, argitasun aundirik eman ezpazidan ere, baina nere ingurukoak ikusteko beste bai noski. Muzin ta nardarik asko egari bear izan ditut. Geienetan, ixilean ta irribarrez, barne-minez ere bai ordea. Beste norbaitek, nere tokian, abarrotsik aski aterako zuen. Nik ez, ezpainago ortara oitua, nere lera ta irriksak ezitzera baizik: ortan ere zenbait urtez saiatu nintzalako edo gibel-aundi jaio nintzalako. Neurri guziek ordea, euren mugak dituzte. Gaurkoan, nereak behintzat, bere muga jo du ta ezin nengokean gainezka orren berri zuri eman gabe. Itzez ez nauzu arro ezta omen eta aintza-gura, alabaina ez dut nai ere izan edozein[ek] oinpean dabilan xomorro, luginak barea lez zapaldua izateko.

Oriek horrela, ene Lendakari maitea, ez al zera arrituko Ordezkaritza berrian nere itzalik gehiago ikusiko ezpazenu; ez-ezaguna naiz toki ortan eta ez-ezagunek ez daukagu zertan sartu.

Ez nizun esan, bainan zearka jakin duzu Guatemalara ostera gertatzen ari nintzala. Zergatik ez nizun esan? Esku-artearen nerabilzkin arazoek zer ondoren izango zuten ez nekialako. Gaurkoan ori ere esan d[i]ezakezuet. IROren laguntasuna iristeko egin ditudan lan guziak alperrekoak izan dira (...) Zer dala-ta nai nuen Guatemalاراتu? Nere ango adiskide aundia deiez zebilkidalako eta nere Ordezkaritzako egokera utsa ikusten nualako (...) Ara joango banintza Aberri ta batez ere euskeraren alde lan egiteko izango litzake, besterako ez noski, eta ori ederki daki nere ango adiskide onak. IROren ukapena gora-bera, lurralde aietarra aldatu nindeke, zorraz eginaz, jakina. Ori egiteko ere gerturik nengoke, atseginago zait bada Paris ontan “ez-ezagun ta ez-deusetarako izan baino”, ludia- ren ipurdian ezagun ta zerbaiteko izan.

Orra, Lendakari maite, esan gogo nizkizunak. Ez al dituzu gaiztoz artuko, diotsut berriz ere, onez baizik. Jakizu, bestalde, zuri laguntzeko gertu naukazula, edonoiz ta edonun, eta zure menpeko zintzoenen arteko izatea nai nizukela Euskera ta Aberriaren onerako. (1951-XII-13. Erbestetik barne-minez. 2000. 76-77.).

Jaurlearitzaren Ordezkaritza berrian ezezaguna –urte hartan bertan bidali zituzten aurreko ordezkaritzatik, Francoren prezioz, eta Frantziako gobernuaren amore ematez-, ezdeustzat hartua eta egoera hartan baino Guatemalan nahiago euskararen aldeko borrokan. Aldi berean J.A. Agirreren menpeko leialena.

Gisa horretako gutunen bitartez hobeki ulertzen dira jendaurreko artikuluetan isuritako hauek bezalako esaldiak:

Iñun eta iñoiz izan ote da arek eraman zun neurrira euskaltzaletasunik erakarri dun gurasorik? Orra eni ederrenik agertzen zaidan Etxeberriren bizitzako gertaria. Semea bialtzen du aita xamurrak Uztaritzeko biltzarkide prantseztuen gogoak euskeraren lotsa ta itzalez betetzeko. Semea bere lan aundiaren aurrerapidea izan zedin. Ez nolana, baizik berak ondu lanak egoki zitezkeela euskaldunak euskeraz mundu ontako iakintzaz iaizteko, adirazi naiez.

Biltzarkideak, ango ta emengo arrozkeriz kutsututa bizi ziran, izkuntzari, aberri izkuntzari, zegokion gorarik emateke. Hori izan duzute gure arbasoen obenik larriena, orretzek ekarri zun gure ondamendia.

Arrituta, zurtuta gelditzen naiz gaur ere gure arbaso ta agintarien euskerariko zabarkeriaz. Etzuten euskerarik erabiltzen batzar aietako autsi-mautsietan, ezta artu erabakiak idazteko ere; batzu gaztelez, bestetzu prantzeraz ari ziran batzar liburu tzarretan, aberri izkuntza bertanbera utzirik. Erri-agintari eroagorik etzun beste lurraldek iñoiz izan: gutxi edo asko, aiek beintzat, burujabe ziranean, izkuntza iatorrez idatzitako monumentu zaarrak utzi zituten: gure arbasoek ondareztat utzitakoak oro erderaz idatziak dituzute. Lotsagarriagorik..! Zentzun gutxi erakutsi ziguten arbaso izkuntzagabekoek (...)

Etxeberri gizajoa! Semea Uztaritz'a biali zenun gure agintariak euskalbidera erakartzeko. Alperrik ordea. Gaur ere, ari dituzu gure artean agintari aien iarraileak, ots, erdera idazlan, batzar-agiri ta goraberetan erabili naiago dutenak. Zuk Etxeberri, zere semeari latiña euskeraren bidez irakatsi zenion. Gaurko guraso baldarrak, aurrai euskera erauzten ari dituzu, erdera mordollo ta zentzungabekoak burmuñeratuz. Zuk, orain berreun urte, euskera iakintza biderako gai zala erakutsi zenigun, eta arrezkerokoek ez diogu zure yarraibide yaukalari kasurik egin. Uztaritz'en Biltzarrekoek ameslari ta txorotzat yo ziñuzten nunbait.

Emen ari gaituzu zure iarraile euskaltzale mordoxka bat, gure izkuntza aurrera atera gurarik. Gu ere, zu bezela, txoro ta ertzotzat gauzkate euskotar eta are abertzale geienak, diruketa, atseginketa, alperketa, beste ametsik ez duten gizon GURBIL eta izatez gaintiko oriek. Naiago dugu ordea, Etxeberri maite, zuk bezela gere bizitza guzia euskeraren onean erre, txiro, beartsu baita ere euskeratik ertzo izan, ez euskotar geienak bezela diru-atsegin lokartzartean, Epikur'en zerri-taldeak antzo, muturrak sartuta uxarka ibili.

Oien aintza, egun batekoa, elbitz liliarena bezela, zurea ordea, Etxeberri, betikoa, euskeraren maitariak diraukegun artean beintzat. (“Joanes Etcheberry” Euzko-Gogoa, 1951, 9-10.)

Beste bi urtez etsi behar izan zuen Parisen Guatemalarratu gabe; halere, oker ibiliko ginateteke beti sufrimenduan bizi izan zela begitanduko balitzaigu. Beharbada, urterik bizienak eta emankorrenak 1952 eta 1953 izan zituen.

J. Zaitegiri Gautemalara Paristik, 1952ko ekainaren 23an: *Ni nola bizi naizen? Len baino pixkat obekixeago, irabazpidea ere geitu zaidalako. Egia esango badizut, ez dakit zer izango den obekien, emen gelditu ala orra joan. Bainan gogoz eta egiz diotsut, ez neri buruz arduratzeko lanik aski ta buru-austerik ugari dituzulako inorenak bilatzen ibili gabe. Nola nai ere nere esker beroenak egiten dizkitzut zure arduragatik, eta erakutsi didazun ondonaiagatik. Nere diruz, inoiz orra osteratxo bat egin al baneza, pozik egingo dut zu ikustearren. (Erbestetik barne-minez, 2000, 103).*

Gutun berean Ovidiusen MAITA-BIDEA-ren (Ars Amandi) itzulpenaren berri ematen zion: *Arrituko zera baina Ovidiusen MAITA-BIDEA (Ars Amandi) aurreneko liburua itzuli dizut, eta bigarren-irugarrena ere, ia bukatuxe daukat. Itzulpen ederra atera zaidalakoan naukazu, bialiko nizuke, bainan bear ba ez dukezu orlakorik irakurri nahiko. Badakit argitaragarri, aldizkarian beintzat, ez dala, bainan liburu baten argitaratzeko itxaropenik ez dizut galdu. Lan txukun ta jakingarria egin gogo nizuke, itzulpenaz gainera oarrez argitua. Esango didazu zer derizkiozun.(ib.)*

Zaitegiri bidaltzen ausartzen ez zen itzulpen hori –Guatemalako apaizak lizun samarra iritziko ziolakoan edo– Miranderi, Salvatore Mitxelenari eta Aingeru Irigarairi igorri zien, besteak beste, eta hirurei atsegin izan zitzaielara eta pozik zegoen: *Orra Mitxelena Aitak diostana: “Zure ta Ovidiusen “Maita-bidea” pozik eta bi aldiz irakurri dizut. Erakutsi didazun lenbiziko zati onek urrengoak are ta biziago izango dirala agintzen du. (Erbestetik barne-minez, 106).*

Eta gutun berean: *Ene egoitza berria: 7 Commandant Rivière-Paris (VIII). Inoiz Parisera etorriko bazina nere etxean izango duzu kokategi, apala baina aterpe. Iru gela eder dauzkat Parisko tokirik dotorenean. Ez dakit noiz arte iraungo duen zorion onek, gureak, nereak beintzat irazekoak izan oi dirate [sic]. Dana dala etorri zaitetz bueltatxo bat egiten eta zure ama ta senideak Hendaian*

agurtu al izango dituzu. Inperiora joaten ezpazera. Biotz onenaz nere eskeintza-txo au egiten dizut. Onartuko al duzu! Agur (107).

Aldarte gorabeherako handiak; beheraldiak eta susperraldiak txandakaturik, gutunen bitartez oso ongi jarraitzen direnak.

3. Euskaltzaleen tabernakulotxo

Harreman handiena Zaitegirekin izan zuen; Jon Miranderekin ere harreman luzea eta sakona izan zuen, eta halaber, Nemesio Etxanizekin.

Gutunak begiraturik ohartzen zara bere etxera joateko lehen gomitata 1949ko maiatzaren 18an egin ziola Mirandek Andimari, Peillen anaian bitartez: *Bena aizina amini bat ba-duzie jin zitie ene ikhûstera dagun igantean, bethiko tenorean; Andima ere khumitatzen dit. (Jon Miranderen gutunak, 1995, 26).*

Honela kontatzen du Txomin Peillenek, gorago aipaturiko gutun liburu horren “eskutitz aurrea”-n gutunen funtzionaltasun eta nondik norakoaren berri:

Jon Mirande Aiphasorhok eta gure gazte garaiko euskaltzale gazteok etxeetan ez geneukan telefonorik. Pariseko harremanetan eskutitz laburrak egiten genizkion elkarri Andimarekin eta Jonekin, Euskal Herriarekin, orduan telefonoa garestiegi zitzaigulakoan, lotura urrunak gutunez berdin. Lanetik euskaraz dei egitea? Gure lankideez gaizki ikusia zen. Oi ingeleraz edo alemaneraz hitzegin bagenu miretsia! Gure lankide maiteek, gure untersprache delakoa ez zuten entzun nahi. (...) Uste dut Jon Miranderentzat ez zela batere egiteko aspergarria; besteekin, gisa batez edo besteez, komunikatzea beharrezkoa zitzaion eta idazteko erraztasun handia zeukan. Jon Mirandek mundu guztian zeuzkan eskutitzkideak, linguistikako eta literaturako adituekin, batik bat. Euskaldunena eta euskaltzaleena, zorionez salbatu ditugu, besteak arrebaren eskuetan daude nonbait. (...) Jonen eskuko idazki guztiak ez dira berdin garrantzitsuak: laburrenak hilabetean behin biltzen zuen euskal tertuliakoak ziren. Halan, larunbat arratsaldetan, F. Krutwig, A. Ibiñagabeitia eta Tx. Peillen deitzen gintuen. Euskarazko irakurketez, idazketaz, idazgaiez, egitasmoez hitz egiten genuen, euskaraz eta erdarazko aldizkariak trukatzan, <akeita eta txola> tartean hartzen. Noizpeinka beste lagunik etorri zen Iñaki Renteria, Jokin Zaitegi, Nemesio Etxaniz, P. Irizar (11).

Gutunak irakurrita, ikusten da gutxiz gehienetan Miranderen etxean biltzen zirela. Haatik, bere etxe apal baina hiru gela ederreki-koan ere zenbaitetan elkartu izan ziren, esaterako, 1952ko irailaren hasieran: “*Iragan larunbatean Krutwig, Mirande ta ni bildu giñan nere etxean. Bost ordu atertu gabe ekin genion euskal auziari. Mirande’k ez zun ezagutzen iaun ori ordurarte. Ene iritxi laburrean, Krutwig iaunak akats aundi bat dizu, bere uste eta bulkoekiko itsatsiegia dala. Ez ditu besteen arrazoiak eta lanak bear bezala ikasi ta onartzen. Nik argi ta garbi esan nion, arrokeri geiegirik ez zaigula zilegi euskal idazleei eta biotz zabal bear dugula euskeraz ari diran guziekiko*” (A.M. Labaieni 1952-09-08).

Batzuetan Mirande eta Ibinagabeitia Parisko *Alma* kafetxean ere bai; nolana ere, ematen du eskuarki Mirande zela gonbidatzailea, eta gehienetan haren gurasoen etxean elkartzen zirela.

Tx. Peillenek euskal tertulia esaten dion hori, Ibinagabeitiak judu tradizioko *euskaltzale tabernakulotxo*a deiziaz izendatzen du: “*Emengo euskaltzale tabernakulotxoak (lau besterik ez gaituzu, Mirande, Peillen anai biak eta ni) asmo ederrak ditugu asi berri dugun urte ontarako [1951]*”. (*Erbestetik barne-minez*, 41), juduek Jainkoak Israel herri hautatuarekin egindako ituna jaso ohi zuten bezala denda edo santutegi batean, Parisko euskaltzaleek ere euskara lantzeko zina berritzeko egiten zituzten bilerak izendatzeko (“tabernakulo”-tik “tabernazulo” ere gertu dago oso, fonetikoki; biltokia ere esan nahi du). Bilera horiek garrantzizkoak ziren, besteak beste, *Euzko-Gogoa* artikuluz hornitzeko, eta Ibinagabeitaren asmo nagusia segur aski horixe zen: *Miranderenak*, oro dituzu *jakingarriak*. *Geroago eta trebeagotzen ari zaigu olerkari gazte auxe. Au ere, izatez berarizkoa dezu, bainan nerekin oso ederki konpontzen da eta bere bidean aurrrera jarraitzeko adorea ematen dizkiot* (*Erbestetik barne-minez*, 47).

Eta, jakina, Miranderentzat ere Ibinagabeitia garrantzizkoa zen, biek izaten zituzten beheraldiak, beltzaldiak, eta elkarren sostengua axola handikoa zen:

Zeure aitzineko eskutitzak naigabeturik utzi ninduen; ez nion erantzun, uste bai-nuen, biok soilki elkar ikusi bear genuela biar, eta zure problemetaz mintzatu âl izateko gisan. Nik ere zuk dituzun beltzaldiok ezagutzen ditut. Orain duela denbora zenbait euskal-ekintza utzi nai nuela gogoratzen zera, neu ere euskaldunetaz nardaturik bainengoen (eta nago). Zure kausaz, ez nuen utzi... eta orain zuk duzu utzi nai. Mingarska edireiten dut ori! Euskaldun adiskide guti ditut, beintzat asmokide guti. Peillen anaiak, Krutwig, eta zu batez ere, naiz

izkuntzari buruz ez ditugun beti asmo berak. Lauzpabost lankide ukanki, zerbait lan egin dezaket, bainan guztiek bata bestearen ondotik arloa uzten ba dute, ez du valio [sic] jarrai nakien... (Jon Miranderen gutunak, 66).

Pozaldiak eta umore oneko aldiak ere izaten zituzten, eta horrelakoetan elkarri oparo eskaintzen zizkioten xerazko eta ferekazko hitzak:

Mirandek Ibinagabeitiari: *Nire lili garbi ori... Lugus Aundiak begira zaitzala osasunean, argian, gentzan, druiduntasunean, eta beste tasun guzietan, segaiduntasuna âztu gabe, jakiña (32); Ene izar bakoitza!... Agur zuri bat zuri (33, 34); Lili eder... Larunbatean ikusi arte, agian. Agur izardun bat (34, 35); Ene panpin eder ori! (36).*

Eta Ibinagabeitiak Miranderi: *Zitori kutun... Laztan bat (50); BAKE, ZORION TA ALUON! Inguma ñabar... Bliiaren buztan igurtzi bigunena opa dizut. Agur (56). Adixkide mami... Iganderartio, adiskide, artean jainko-jainkosen laztan txut-garriena jaso ezazu (59, 60).*

Iritzi ezberdintasunik izan zuten. Hizkera kontuan Krutwigek Mirande lapurtera klasikoa erabiltzera erakarri zuen; Andima ez; jarraitu zuen gipuzkera osotuan.

Talka ideologiko gogorrena irlandar eta juduen kontuan izan zuten. Mirande europarzale arrazista eta irlandarren miresle; Andima, aldiz, juduek II. Mundu Gerrako holokaustoaren ondotik egindako mirariaren miresle kartsu –egun ez bezala, 50eko hamarkadan euskaltzale gutxiz gehienak judu miresle ziren–, eta irlandarrek 36ko gerran Francoren alde egindako borroka ahazten ez zuela, eta gain-gainetik aberri hizkuntzari zegokionez irlandarrek erakutsi zuten epelkeria ezin onarturik. Tinko eutsi zioten, haatik, adiskidetasun bekaizteko modukoari, Parisen bezala, Andima Amerikaratu ondotik ere, hil arte.

4. Ameriketean

Hispanoamerika ez zuen ezezaguna Ibinagabeitiak. Jesuita garaian hiru urte eginak zituen Kolonbian maisutzan, Bucaramangan, eta Bogotan. Ez zen amerikazaletasunak bultzaturik joan, bada, Zaitegiri laguntzera baizik.

Guatemalako hiriburuan bi urte eskas egin zituen, 1954ko hasieratik 1956ko hasiera arte. Latina irakatsi zuen, *Euzko-Gogoa*-ren atarreoak idatzi zituen, eta Zaitegi aberriratu ondotik ere (1955eko aza-

roan) han jarraitu zuen hilabete batzuetan, diru-kontuak eta garbitzen. Zaitegirekiko bizikidetzan zenbait tirabira izan zituzten elkarren artean, gutunetan ageri direnak (epilogoan xehatzen ditugu). Nolanahi ere, eutsi zioten adiskidetasunari.

Han idatzi zuen Ibinagabeitiak, Erronkariko euskalkia hiltzear zela profitatuz, honako ataurreko hau:

Alabaiña, izkera aunitzek ikusi izan zuten beren burua gaur euskerak dakusan zori ber-berean edo okerragoan. Izkera orien iabeak ordea, kemen eta gizontasunik erakutsi dute, berriz ere izkerok piztu ta iasotzeko. Or duzute katalanera, argibiderako.

Gure erriak, berriz, ez du izan inoiz ere ortarako kemenik, euskera aintzat artu ta zegokion gaindegira eramateko. Aitzitik, betidanik erakutsi izan du erri-elearekiko arbuiorik lotsagarriena, eta arbuio ortan darraiki oraindik ere.

Abertzaletasunak, itsualdi ontatik euskotarrak aterako zitula esan edo uste zitekean. Ez ba... Gurean Jel-alderdia izan da abertzaletasunaren arrobia, baita euskeraren illobia ere. Ez noski, asmoz ta iakítez, bai ordea, bear bezelako gizontasunik ukan ez duelako izkera-auzi latz ontan; etzun euskera artu alderdiko ele bakartzat, alderdikide guztiak aberri-izkera itzez ta idatziz erabiltzeko bearturik, enda-ezaugurri bakar ta garaientzat euskera ezarririk. Erdera izan du ele nagusi; oraindik ere, ez du euskeraren miñik bere aratoletan nabaitu.

Euskera ez dala aski abertzale zintzo izateko darasate... Eta erdal merkatari etoi biurtu zaizkigu euskaldunak oro.

Merkatari lotsagabeak euskel izenpean erdera besterik ematen ez diguten ainbeste ta ainbeste albistari.

Txepel utsak, euskera baiño erdera erabilli naiago duten alderdikideak.

Etoi batzu, iakintza ta kultura erderaz sakatzen diguten guztiak.

Saldu batzu erdera elizetan barreiatzen duten gotzai, apaiz eta lekaideak.

Ziraun batzu, erdera betiko zapuizten ez duten euskaldunak euskera soilik erabiltzeko.

Zer itxaron ote dezakegu txepel, saldu, etoi ta ziraunez iositako erri baten gandik? Irakurleak asma beza.

Gure erria, aberri-izkera bein betiko iasotzeko kemenik gabe, amildegirik beltz eta ilgarienera lerratu zaigu, etoikeriaren leize-zuloan betiko usteltzeko.

Garrazki diardugula esango du norbaitek. Bearko... ez gaude bada, xuriketan ibiltzeko garaian. Beste iñori baiño len, «Euzko-Gogo»ri dagokio gaiñera, onen garrazki mintzatzeko eskubidea. Ez dut uste iñork arririk iaurti lezaioenik euskerari arnas ta adore ematen ez diolako. Gaur beintzat, gure aldizkariak darraiki euskal-auzi bakarra.

Euskaldunak! Nagiak eten eta euskera ito nai diguten oztopo ta kate guztiak apurtu ditzagun. Kopet arroz erakus dezagun euskaldun gerala, euskaldun irauñ nai dugula; oraindik ez daukagula iltzeko asmorik, Erronkariko euskera-renik ez dakigun gerta. (“Amilbera” Euzko-Gogo, 1954, 5-8).

Eta 1956an, Caracasera heldu eta hiru bat hilabetera, honako aitorenak egiten zizkion jada aberrian zen Zaitegi adiskideari:

Pozgarria benetan gure lan eskaxa aintzat artzen duten adiskide zintzoak badirala ikustea, eta Euskalerrian gainera. Maiz esan izan dut nik, gure asmo, xede ta lan guziak Euskalerrira zuzenduak bear dutela, eta ez beste inora. Biotz urragarria benetan aberritik landa bizi diran euskoen jokabidea, euskerakiko batez ere. Emen inun baino euskaldun gehiago izango dira noski, alare ez dut emen baino saieskeri aundiagorik ikusi euskerakiko. Erderaren itsaz itogarrian murgilduta bizi zaizkigu, eta euskeraren alde norbaitek aotsa jasotzen duneko, arrigarri gertatzen zaie, noiz irrigarri gertatzen ez zaienean. Egia esan oraindik eztaramazkit iruilabete, baina laster jabetu naiz euskerakiko emengo izozkeriaz. Biotza urraturik nago, adiskide, nola osatu ez dakidala. Euskera gabeko abertzale-tasun aizun batek darabilzki aunitz emengo eusko. Alare ezer onik inoiz ez dute ontzen. Geienak kultur-mailan ez dira gauz andirik, alare arrokeri zoroenak eraginda, zerbait baino geitxoagotzat dauzkate euren buruak. Diru erlantza aski zaie nunbait, edozein jakintza mailan ere gailen agertzeko. Ez da benetan xuria euntzen ari natzaizun oial au, egia bai ordea. Ni Eusko-etxeara ez naiz joaten. Zertako? Obe dut nere etxean euskeraren alde ekin, ez erdal-etxe artan alperkerian astia igatu. Ez orixe. Proselitismua egin bear nukela esango didazu bear bada...Desertuan aldarrika aritzea baino okerrago litzake. Bienbitartean, nere bizimodua nolarebait antolatzen ari naiz nere moldez ta kemenez; emengo eusko ospatsuen gandik ez dut inolako laguntasunik izan nere auzi latz au askatzeko. Ala obe, orrela aske ta jarei nunnai nere burua erakutsi al izango dut...non pro toto libertas venditur auro. Txanpon batzu egiteko zoria jaunak emango balit, laster joango naiz or gaindi euskeraren alde diruok erretzeko (1956-V-11. Erbestetik barne-minez, 191).

Berdin jarraitu zuen bada Ameriketean ere, euskara landu nahian, lantzen, eta euskara bazterturik erdaraz ari ziren euskoen artean, haien

ondoan eta haiengandik urrun sentitzen. Eta euskararen aldeko proselitismoa egiten: hark bultzaturik idatzi zuen Martin Ugaldek *Iltzalleak* deritzan ipuin bilduma, eta Andimaren beraren hitzaurrea darama:

*Eta nor da Martin Ugalde? Oraindik gizon gaztea da andoaindar jator au. Euskaldun sutsua, aberri-izkera biotzez maite duen euskotar bikaña. Lendik ere argitaratuta zeuzkan erderaz, ipui-sorta ernagarri bi. Caracas'ko "El Nacional" izparkariak urtero egiten dituen ipui-sariketa sonatuetan, bi aldiz irabazi du Martin Ugalde'k lenbiziko saria. Ondo irabazita gaiñera, bere-berea duen estilu berezi baten jabe dalako. Euskerazko ipui auek ordea ez dute zer ikusirik erderazkoekin. (...) Nork ez du biotz-dardaraz irakurriko "Gizerailtza" deritzan ipuia? Gure gudu garaiko gertatu bat bizi-arazten du Ugalde'k ipui orretan. Nemexio gizajoal! Etsaiek garbitu zuten "ñaxoñalista zalako. Erri guztiko gizonik onena. Nemexio txapel gabe ikusten dudanean, Euskadi euskera gabe begitanduten zait. Eta amaikatxo Nemexio errukarri izan ditugu gure errietan. Beste lau ipuiak, euskal burrukak erne-arazitako frutu beroak dituzute. Bearrezkoa genuen euskotarrok ere gudu-literatura gartsu bat, eta literatura orri asiera ezin obeagoa ematen dio Martin Ugalde'k bere ipui auekin. Negargarria, baiña ora-indik euskaldun batek ere ez ditu liburuetan euskeraz eman orduko gertari deitoragarriak. Mututasun lotsagarrienean diraute oraindik ere. Eta bearrezkoa izan kanpora aizatzea, gazteak jakin dezaten zer-nolako naigabe eta atseka-beekin oretuak izan diran gure askatasun naiak. Gertari samiñok iñoiz gure gaztediak aztuko balitu, akabo gure itzaropena ("Itz bi", *Iltzalleak*, Caracas, 1961).*

Artean oso gutxi jorratua zegoen gudu literatura euskaraz (A.M. Labaienen *Lurrikara* antzerkia, Sebero Altuberen *Laztantxu eta Betargi*).

Caracasen azken hamaika urte igaro zituen. Frantzian bezala euskal kulturagintzari lotu zitzaion batetik, *Bergiliren Unai eta Alor-kantak* euskaratzen eman zituen bere azken urteak; eta, bestetik, Frantzian baino askatasun politiko gehiagorekin artikulu politikoak idazten enplegatu zen.

Dakidala, hiru idatzi zituen Caracaseko politikaz, eta mordoxka Euskal Herrikoari zegokionaz, Imanol Fernandez Etxeberría *Matxari*-rekin batean *Irrintzi* zeritzan aldizkarian.

Marcos Pérez Jiménez jeneral diktadorea Larrazabal almirantearen gudu-gizonek-eta garaitu zutenean "Herri bat gainezka" deritzan artikulua idatzi zuen bozkarioz blai. Hangoa deskribatzen ari, bere aberria

zuen gogoan: *Harrigarria benetan Caracasko herriak erakutsi duen askatasun-nahia. Hamar urte beltz hauetan noiztenka agertu izan zuen bere egonezina, baina egonezin hori indarka gogorrez baketzen zuen Perezek. Espetxeak gainezka, erbestean milaka herri-gizon aurkitzen ziren (...) "Seguridad Nacional" horretakoak guk hain ondo ezagutzen dugun beste "Seguridad" batean ikasiak ziren, Franco diktadorearen giza ankerren ikastolan. (...) Baina euskotarrak zer ikusi eta ikasi handiak ditugu Venezuelako matxinada eder honetan (...) Hementxe ikusi dugu argi eta garbi herri oso baten gorrotoari eutsiko dion diktadurarik ez dela oraindik sortu. Denak gizon bat bezala jaikitzen direnean ez dago Perezik, ezta Francorik ere esango nuke nik. (...) Larrazabal jaunak atzoko hitzaldian esan zuenez, "mundu guztia dago Bolivar-en herrira begira hango soldaduak askatasunaren ezpata erabiltzen ikusteko eta ez jauntxoaren idizila. "Gora eta gora uztarrria jaurti duen herri azkarra!" (Andimaren idazlan hautatuak, 1999, 276-278).*

Eta garai bertsuan abiarazi zuten Matxari eibartarrak eta berak euskal gudarien *Irrintzi* aldizkaria. Gaitzesten zuten Alderdi Jeltzaleak Parisen egindako I. Mundu Batzarrean hartutako erabakia: Franco uzkaileteko indar espainiar errepublizaleekin lankidetzan aritzea: *Ez dezagula Aberri maitea galdu gorroto gaituztenekin ibiliz, nardatzen gaituztenekin pakto ahul eta burugabekeotan nahasiz. Espainiarrak oro berez zinausle (perjuro), berez gezurti, berez saltzaile politika eta hartu-emanetan. Eta berriz ere salduko gaituzte gure indar eta ahalmena erakusten ez baldin badiegu, geu geurez, Euskadi askatzeko gai garella erakusten ez badiegu. Ez dugu behar espainiar monarkiarik, ez dugu espainiar errepublikarik behar geure auzia garbitzeko. Baditugu lankide hobeagoak askatasuna iristeko. Hurrengoan horretaz (Andimaren idazlan hautatuak, 1999, 283).*

Lankide hobeago horiek: gutxiengo nazionalistako kideak. 1960an haserretu egin zen *Matxari*-rekin eta utzi egin zion *Irrintzi*-n argitaratzeari.

Beste gutun idazkide maite bat Nemesio Etxaniz izan zuen. Aurrez aurre, dakidala, inoiz elkar ikusi ez bazuten ere, gutun bidez primeran etorri ziren elkarrekin. Elkarri egindako gutun hauetxek dira horren froga argiena.

Horra hor Euskal Herrian hazi, eta, Espainian, Frantzia, Belgikan, Portugalen, Kolonbian, Guatemalan eta Venezuelen bizi izanagatik, atzerrian hil izanagatik, euskara eta Euskal Herria eta adiskideak eta fede kristaua inoiz saldu ez zituen gutxiagotatik Euskal-

dun Unibertsala saria eskuratu du zenbaitek. Bi hitzetan: gure mendebaleko munduko euskaldun jantzia.

5. Gutunei buruzko argibideak

Gutun-harreman handiena Iokin Zaitegi, Jon Mirande eta Nemesio Etxanizekin izan zuen; horietako bakoitzarekin, gordeak ditugunen arabera, 200 bat gutun trukatu zituen. Iokin Zaitegirekikoak argitaratuak daude argitaletxe honetan bertan (P. Iztueta, J. Diaz, 2007, II, III, IV.); eta Jon Miranderekikoak Patri Urkizuk (Erbestetik barne-minez, Susa, 2000, eta Jon Miranderen gutunak, Susa, 1995); eta horregatik, N. Etxanizekin izan zuen gutun-trukearekin hasiko gara.

Honen aurretik 42 gutun zeuden argitaratuak Erbestetik barne-minez-en, Andimak Nemesiori eginak; guk hemen, 186 gutun argitaratzen ditugu, 103 Andimarenak eta 83 Nemesiorenak, hamasei urteren buruan elkarri eginak, 1951ko azarotik 1967ko azarora (azararen 2an hil zen Ibinagabeitia); lehenbizikoa Andimarena eta azkena Nemesioren, hark adiskide zenduaren ilobei bidalia.

Gutunak gurutzatuak argitaratzen ditugu, idatzi ziren bezalatsu, hartara jakingarriagoak eta atsegingarriagoak gerta daitezkeelakoan. Tamalez, hutsuneak badira, hots, idatzi baina galdu diren gutunak, eta irakurle zaletuak haien mira egingo du behin baino gehiagotan, baina, dauzkagunak ere ez dira gutxi, batez ere kontuan izanik frankismo garai betean elkarri igorriak direla, eta polizia frankistak ahaleginak egiten zituela gutun-trukeari behaztoparriak ezartzeko.

Gutunak irakurtzeko gogoz heldu denak, besterik gabe, ekin biezaio irakurketari, hitzaurre hau alde batera utzirik.

Hitzaurre honetan gako axolazko batzuk ematen ditut A. Ibinagabeitiaren ezagutzara hurbiltzeko; I. Zaitegik eta J. Mirandek tarte zabala dute bertan.

Eta gutunen ondotik, epilogoan, N. Etxanizen gainean argitasun zenbait, eta halaber, gutunon irakurketak sortutako gogoetak plazaratzen ditut.

Andimak Zaitegirekin berrogeitaka urteko adiskidetasuna izan zuen, elkarren artean izandako gorabeherak gorabehera harreman iraunkorra haretzekin izango zuen hain segur; Miranderekin harre-

man usua eta estua izan zuen Parisen bizi zela bospasei urtetan eta gero gutun bidez harreman handia eta ona atxiki zuen; baina, ez pentsa, Nemesio Etxanizekin izan zuen gutun bidezko harremana ez zen batere kaxkarra izan, gorago aipatutakoekin izandako harremanari ezer kendu gabe, Etxanizekikoa ere bekaizteko modukoa izan zen. Epilogoan egiten dut inbidia emateko moduko hartu-eman horren deskribapen xehe samarra.

1

Paris'tik 1951'gko Azillak 30

Etxaniz'tar Nemesi Apaiz jaunari
Santa Krutz Azkoitia'koan

Agur Jauna:

Atsegiñez gainezka irakurri ditut Euzko-Gogoan argitara dituzun lan ederrak naiz itz-lauz naiz itz-neurtuz. Benetan bikañak euskal arima ta azalez jantziak. Berriki urratzen asi zeran bideak, batez ere, egoki-egokiak dituzu. Euskera bizi-bide guzietan sartzera oldartzen zera, yolas ta dantzaldiak barna. Orain arte uzkur ibili gaituzu euskal-idazle geienak alde ortatik, eta ezin ukatu ibilkera orrek ekarri dizkigun kalte neurkaitzak. Euskeraren makurrak zuzentzeko mugonik izango ote dugu ora-indio? Dana dala nere zorionik kartsuenak yaso itzatzu beñepein.

Oraindik ez dut zure azken liburua ikusi, ala ere, aurretikoak bezela, ennegarria izango dala uste dut³. Eskatuta daukat Donostia'ra, bainan nere lankideak alper edo beintzat soraio-xamar dabilta agiri danez, eta ez didate oraindik bidali.

---

[3] Halabeharrez, gutun-liburu honetan gisa da aipatzea Nemesio Etxanizen lehen liburua hain justu, Kartak nola idatzi euskaraz, izan zela. Andima Ibinagabeitiak *Euzko-Gogoan*-n iruzkindu zuen. *Kartak (idazkiak) nola idatzi euskeraz?* / Nemesio Etxaniz / Itxaropena, 1950. "Kartak (idazkiak) nola idatzi euskeraz?" Ibinagabeitia'tar Andima'k / *Euzko Gogo*a, 1951-02. Hurrengo urtean, kanta-liburua, klasikoak eta modernoak ere: *Kanta-kantari*, *Euzko-Gogo*a-n (1952-01) iruzkindua, eta 1952an, bi antzerki-lan, komedia eta drama: *Izoko aberatsa-Irulearen negarra* (1952-09)-n iruzkindua.

Inguru abetan ari gera euskaltzale zenbait gure izkerari indarr berriak eman gurarik. Iru edo lau gazte, batik bat, ederki saiatzen dira euskeraz idatzi ta mintzatzen. Irurak Auñamendi'tik onuzkoak dituzu⁴, aruzkoek ortarako gogorik gutxi baiño ez dute erakusten. Erdera zitak, emen ere, gaztelaniak gero, euskotarren artean sarraski negargarrienak egiten ari duzu. Lotsagarriagorik... Ezagutzen ditut asko, aber-tzaletzakoak, erdera besterik ez darabiltenak elkarren arteko itzezko artu-emanetan, zer esanik ez idatzizkoetan. Ergelak. Euskera galdu ezkerro besteri[k] izango dugula uste ote dute? Pentsaketa abek barne guzia irakiten yartzen didate.

Ain zuzen ere orko adiskide bati orantsu idatzi nion euskal auziaren inguru nere asmoak irauliz. Erri bakoitzean kelulatxo bat sortu bear genuke euskaldunei euskeraz irakurri ta idazten ikasteko. Zarata gabe. Gazte-jendea gure izkuntzaz zaletutzeko. Ez ote egingarri? Bide ortaz edo beste batez, erria euskal-zaletutera bearturik gaude. Zuek, guk baño obeki, orko berri dakizute baita ere nola egokien joka zindezken. Guk ere alegiñak egingo genituke nolarebait laguntzeko.

Ez al zera iñoiz ere zure lan goragarri ortan atertuko. Egunen baten, erriak, ere, gure lanari erantzungo.

Agur jauna, beste bat arte.

Agindu beti ere, zure menpeko oni.

[Sinadura eskuz: Ibinagabeitia'tar Andima]

Ene egoitza:
Andima de Ibinagabeitia
5, rue Quentin Bauchart
PARIS (VIII)

---

[4] Jon Mirande, eta Robert eta Txomin Peillen.

Paris, 1951'gko Lotazillak 17

Etxaniz'tar Nemesi Apaiz J'ri
Santa Kutz Azkofi]ti[a]'kon

Urrutiko adiskide:

E[s]kuartean daukadaz zure eskutitz eta liburutxoak ere. Akats eta miztorrik ugari izan dituzula argitarazteko? Ez nau batere arritzen diozunak, ain baitaukagu gure izkera gaiztetsi ta zokoratua. Atsegin jario irakurri dizut KANTA KANTARI. Neretzat nai nizuke zure euskera errikoi eta jatorra. Nik beintzat ez dizut zure lan bikañean gaizpiderik arkitu, ez det uste beste iñork ere arki dezakenik, gure betiko pariseu ta mandakoek izan ezik. Oyei begira ezin gindezke euskal-bidean ari, bestela ez degu gure izkera datzan leozpetik⁵ iñoiz ere jarei aterako. Eta ortara saiatu bearrik arkitzen gera euskal idazle guziak. Gure zeregiñik beñena, euskera, inguratzen gaituten erderak darabilzkiten izkilluz apaintzea dezu. Ba'dakigu, ondo baño obeto, izkillu oriek zein diran, kantak, nobelak, eta beste zenbait. Zer dala-ta ez ote ditugu tango ta sanbak euskeraz jantziko? Zabal, asmo oriek, idazki oni atxikita bialtzen dizudan iritzian, arakutzen ditut. Ondo dakit nere kritikaxo zenbaiti gordiñegi irudiko zaiela. Or konpon eta idatziak idatzi, nik ere, Pilatus'ek bezala.

Aurrenekoz irratiz⁶ zure liburuaren berri zabalduko det, urrengo Euzko-Gogoan argitaraziko dut iritzi bera. Emengo izparkarian ere⁷ zenbait idatziko dut, baita liburu berria iragarri-aziko ere, norbaitek erosi nai badu. Emen gaindi, zenbait ale salduko dizkitzut nere adiskideen artean, bainan oraindik ez dakit zenbat, gutxi-gora-bera ere. Askorik ez, euskaltzale urri geralako, bainan alegiñak egingo ditut alik-geienak saltzeko. Antolatuko naiz dirua saldu ondoren zuri bialtzeko.

Agur adiskide ona eta milla esker. Goraintzi gartsuenak artu ezatzu euskeraren baitan.

---

[5] Zigor ziega.

[6] Euzkadi-Irratiaz ari da. Mitterrand-ek 1954an debekatu arte, hor saio mordoxka eman zituen edo prestatu zituen Andima Ibinagabeitiak, euskal idazle eta literaturaz. Joseba Rezola zen arduraduna, eta erbesteko Eusko Jaurlaritzaren, eta JEL alderdiaren eskutan zegoen.

[7] Pariseko Euzko-Deya. Bizpahiru urtetan euskal orriaren arduraduna izan zen.

3

Azkoiti – 1952'ko Orrillak 6

Ibinagabeitia'tar Andima J.

Paris

Adiskide saiatu ori: Aspaldi zorretan naukazu: bialdu zenizkidan guztiak, jasoak ditut. Eskerrik asko.

Gernika aldizkingira ez det oraindik ezertxo bialdu, ta Fagoagak ez nau ezagun. Or ere musua sartzen, saiatuko naiz. Gure Herria ta Herria, ez ditut artzen.

Euzko-Gogoa emen zabaltzeko, oso garesti jotzen digu. Len argitaltzen ditugun liburutxoak ordaintzeko lanetan dabilzkigu or-emengo euskalzale apurrak, eta amar dolarreko orrek gora jotzen du. Aberatsak elkortuta dauzkagu eta lagun-arteak ezin gure usaikoak sortu.

Donosti ta Bilbon ikasle gazteen artean ba-dabil euskal-azkura pixkat. Errian ere ba-da gosea, baña bai “zentsungabekoen” infinitus est numerus ere.

Nere liburuei egin diezun goraipena Jaunak ordain dakizula. Oso aita-punteko ona billatu zaitut nere aurren bataiorako.

Politika alde batera utzi, ta Euskera indartzen asi bear genuke guztiok.

Lotsagarria benetan euskaldunoi Londres'ko B.B.C.en gerta zitzai-guna. Katalanez, galegoz eta euskeraz alako poliki asi ziran, eta gureak bereala porrot egin zigun: besteak an diraute.

Euzkadi-irriatiak egunero baño, lan eta edakunde aundiago genuke noizean bein B.B.C.'k euskeraz egitea. ¿Zer egiten dute Onaindia⁸ ta bes-teak irratsaioetan erdera dariotela? Euskerari ere baztartxo bat gorde dezaiotela. Eta gure irratsaioa katalanena eta gallegoena bezela, euskera utsez bear genduke. Zirika itzazu orko lo-artuak.

Goraintzi ta osasun. Zure gogoetan batua dezun adiskide

[sinadura eskuz: Etxaniz'tar Nemesi]

---

[8] Alberto Onaindia noski, ez, Santi Onaindia.

Paris'tik 1952'gko Azilak 15
7. r. du Commandant Riviere-Paris VIII

Etxaniz'tar Nemesi Apaiz jaunari
Santa Kutz Azkoitiko'n

Adiskide maite,

Bi azken Euzko-Deyak igortzen dizkitzut zure aipu arkituko duzula-ko. Irizar jauna Venezuela'ra aldatu zitzaigunetik ni ezarri naute "euskal-orriya"ren arduradun. Etzait bat ere atsegin, baina euskeraren onez dan ezkeror, ezin ukorik eman. Orain arte orrialde bakarra agertzen zan euskeraz, engoitik bi argitaratzen ditut. Alare nai nuken beste tokirik ez daukat. Orrialde auxe zerbait pizkortu nai nuke. Ondo dakit, nere idazke-
ra astunegia da; ondo litzake zu bezalako idazle yatorraren lantxoak ere noiztanka argitaratzea. Pozik zure zirikalduak artuko nituke. Or ikusiko duzu "Liburu lizunetaz" bizkaitar batek⁹ idatzi [sic]. Dagonoko "Xe-mein'en erantzuna artu dut, baina ezin nezake argitara datorren zenba-
kian tokirik ez daukatalako. Oso erantzun xantu ta betiko leloz ernari. Arrigarria: yaun ori gertu daukazu euskerari uko egiteko iñoiz gure izke-
ra lizunbide gertatuko ba'litz. Eta ez du bat ere alkerik erdera lizun, zikin, izorkeritsuak aotan noiz nai erabiltzeko. Nun dago emen logika? Orixe bai benetan euskerari bizitza eta arnasa ukatubearra!

Pozik zure berriak yasoko ditut. Agur adiskide

---

[9] "Euzkera ta liburu lizunak" artikulua ari da (1952-11-1). Ikus *Andimaren idazlan hau-tatuak*, 1999, 125, eta "Olerki erotikoak eta hauen ingurunea" in *Egan*, 1992, eta 1993-1.

5

Etxaniz'tar Nemesi, Apz^a
 AZKOITI'ko Santa Kutz'en
 Gipuzkoa

-52-XII-9-

Ibinagabeitia'tar Andima J^a
PARIS'en

Adiskide berri:

Zure idazkia jaso nizun egunak dirala, baño nere liburu berria irar-
 kolatik artu-zai nengon, zuri onekin batera bialtzeko.

Azkoitiarrok oso "xanuak" omen-gera, baño zu ere etzera "xano"
 txikia. Paris'ko Euzko-Deya zure orrekin batera bialtzen didazu. Beste
 norbaiti ori egin ba-zenio, onuzkero bildurrez dardaraz zeneukan. Ni,
 azkoitiarra naizelako-edo, ez nintzan bat ere "plametitu". Len bezin
 trankil gelditu nintzaizun, polizi-bildurrik gabe.

Ameriketatik ere, oso ondo artzen ditut, Buenos Aires'ko ta Mexi-
 ko'ko Euzko-Deya'k. Euzko Gogoia berriz, eztago esan bearrik. Orain, ez
 det uste gure gauzeri len aña bildur dionik poliziak. Eta gañera, nik iñoiz
 otsegin didatenean, oso garbi adierazi diet nere asmo ta erabakia. Politi-
 kan sartzeko gogorik ez dedala, apaiz naizenez: baño Euskera-alde, bear
 dan guzia sufritzeko gertu nagola. Ta orrela garbi itzezin ezkero, emen-
 go poliziak ez dit geiago lanik sortu.

Zuen irrati ori, ez da beti ondo aditzen: baño lengo baten zerbait
 jaso nizun Xemein'ek idatzia. Zerbait idazteko asmotan nago "integris-
 ta" orren arira. Euskera galtze onetan, neretzat negargarriena, auxe
 dezu: abertzaleak ere, ez dutela gure izkuntza maite. Banaka batzuek,
 kendu ezkero, beste guztiak dirua ta jan-poza besterik ez dute agertzen.
 Bergara ta Deba, bi erri abertzale oso-osoak giñuzen. Erri euskaldun
 osoak guda-aurrez: ta ala ere, erri oietan guraso abertzaleak, kaikukeri
 aundiena erakutsiaz, beren aurrei euskera galtzen utzi die. Abertzale
 oiek, mitiñetarako ta erromerietarako bakarrik ziran abertzale. Aizea
 zegen aldera, aixa zebilzkigun. Euskera gordetzeak lan pixkat eskatu
 dienean, ez dute ezertxo ere egin nai izan.

Prantzin oraintsu izandako euskaltzale batek, beste au esan zidan: Euskera baño beren alderdia maiteago dute.

Irrati orretan ere ezin al-diteke euskera geiago sartu?. Lau aldiz lelo bera botatzen ari zaizkigu. Lau irratsaio oietatik bat, euskeraz ezin al-diteke egin?. Atsaldeko ordubatekoa bai pozik euskeraz entzungo genukela. Gipuzkoa'ko Aldundiak eratutako irratsaio oien zai-zai egoten dira gure baserriar gizajoak. Eztakizu nolako pozik entzuten duten, ematen dien euskera apurra. Zuek or, zuen esku bizi zeratenok, euskerari garrantzi aundiagorik ematen ezpadiozue, erriak bereala esaten du: Euskera'rekin iñora ezin joan ditekela. Loiola'n zure NONI TA MANI'ri buruzko iritzia¹⁰, eztakit nolatan artuko zuan Muxika Abak. Zurea baño lentxeago, ni zerbait asi nintzaion Lagundi bedeinkatu orretzaz zerbait esaten, eta oso pipertu zitzaidan. Emen eta an, guziok banaka oso apalak gaituzu: baña kontu ikutu gure Alkarteari. Orduan apal-aize danak utzi, ta arro jasotzen degu mokoa.

Nere iritziz, orain politika bidez nekatzea, ailperrikako lana degu. Orren orde, gure izkuntza-alde lan egin bear genuke. Horrela ez genuke izango emen ere orrenbeste eragozpen.

Aizazu! ta nor izan da Times'era Arantzazu'tzaz kertenkeri oiek bialdu dituan txatxua?. Alako ederki asiak giñan Euskal-idazleok batzekotan¹¹, eta orra orain, artikulo zorioneko aregatik, berriro bildur-tuta atek itxi dizkigute. Zertarako egiak gezurrez nasi bialtzen dizkigute? Ta gañera, emen alegin aundi ta luzeen bitartez zerbait iristeko bidean geranean, orrelako iñusokeri batek atzeratuta uzten gaitu. Kontuz ibilli ditezela, or kanpotik orren baliente diran oiek.

Nere liburu berria laster jasoko dezu. Lenengo antzerkia, KANTA-KANTARI'ko abestiz ornitua det: eta integrista oiek lengoari billa zizkioten akatsak billatuko dizkiote. Pralletan izan det eskrupulo gutxieneko jendea. Arritzekoa, al-ezta? Zure "Lizunkeria"ri buruzko jarduna ikusi det. Ain zuzen, beste ainbeste gertatua da alde onetan. Lagun bat joan zaio euskaltzale jator bati, gordinkeri oiek euskeraz ezin ditezekela adierazi, esanaz. Euskaltzaleak, lagunaren ezjakiña esnatu nairik, artu du

---

[10] "Noni eta Mani" (Muxika) 1952, 1-2.

[11] Nemesio Etxanizek artikulu hau "Euskal-idazleak Arantzazura" in *Arantzazu*, 327, 1952. Eta "Embattled Basques" in *Times* 1952-09-22. Ikus "Euskaltzaleen saminak" in *Egan*, 1995-1, 110-111.

luma, ta ordu laurdenean, sudur-aurrean egundoko lantxo jarri dio. ¡Alako lantxo, ala ere!. Egun gutxi barru bialduko dizut olerki au (bertsotan baita egiña); ta ikusiko dezu eztiola iñori zor gordiñean. Olerki orren izen-burua “SUSAAK”. Orrekin batera, beste bi olerki, lengoaren aizpak, egin dizkizu. Irurak or joango zaizkizu beste egun batean; ta zuk ere nai dezunean bial ditzakezu zure oiek. “Vanguardistok” euskera-sailla arrotzekotan gera oraintxe. Bakar-bakarrik auxe eskatzen dizut. Nere euskalzale ori, lagun aundia det, eta ixillik eta aren izena iñori ez esatekotan erakutsi zidan olerki ori. Etzazula beaz noranai eta edozeñen begietan zabaldu lantxo ausarditsu ori. Esan bearrrik eztago, egille orrek eztuala lizunkeri-asmorik izan ori idazterakoan. Euskaldun iñosoen kaikukeria [b]azartu-asmotan egin zuan.

Luzetu zait nere au. Urreago ba-zinduzta!. Zaitegi’ri arpidedun zemaiz billatu dizkiot. Bat ez beste guztiak, apaizak dituzu arpidedun berriok. Eliz-gizonen artean dituzu oraindik euskalzale ugarien: ta eliz-gizonen artean ere ditugu areriorik miñenak.

Agur. Goraintzi orko adiskide guztiei. Zaitegi’ri amar eskumin.
Bota bostekoa, ta Jauna gurekin

Sinadura eskuz: Etxaniz’tar Nemesi

6. Bigarren liburukiaren hitzaurrea

Esan liteke gutunaren generoa oso ongi menderatzera heldu zela. Ohiz kanpoko gertatzen da gurean. Bai, esan liteke gutunon funtzio nagusia ez dela estetikoa: gutunak baliatzen ditu, funtsean, euskara eta kultura lotzeko lantegira gutun-hartzaileak bultzatzeko, euskal kultur-gintzan ari direnak txalotzeko eta adoretzeko, zahar nahiz gazte nahiz erdi bitarteko, Euzko-Gogoan edo Gernikan idatzi nahiz Egan edo Euskeran nahiz Jakin edo Anaitasunan edo Igelan; haatik, gutun-sarreretan, hots, agur esateko orduan, eta adio eta hurren arte esaterakoan, eta tonu orokorrean ere bai, fina agertzen da maneretan, oso fina, abegitsu eta gizalegetsu; begiramen handiz, agian diplomazia handiz ere, ohiz kanpoko edo ezustekoa behinik behin, gurean.

Batzuetan, egia da, besteak aurreratzen zaizkio. Esaterako, gutun-sorta honetan aurrena datorren A.M. Labaien. Aurrena dator hautatu ditugun hemeretzi gutun-truke hauetatik luzeena haretxekin izan zue-

lako, hurrenkerera horretan ezarri baititugu hain zuzen, luzeenetik labur-
renera.

Honen aurreko liburuan, Nemesio Etxanizekin gurutzatutako ehun eta laurogeita sei argitaratu genituen, eta oraingoan hirurehun eta hogeita hamaika. Kopuruari bagagozkio eta ez nolakotasunari, gutun-truke sarriena Jokin Zaitegi eta Jon Miranderekin izan zuen, hirugarren Nemesio Etxanizekin, eta laugarren, A.M. Labaienekin. Jakina, gutun asko galdu dira, baina gordetzen diren gutunen arabera, halaxe da.

Esan dugu A.M. Labaien bera aurreratu zitzaiola gizalege handiko trataeran. Hona liburu honetara aldatutako bigarren gutunaren lehen paragrafoa, Labaienek Andimari egina: *“Begiz elkar ez ezagutuarren aspaldidanik dut zure berri. Eta batik bat “Euzko-Gogoa”n zure lanak irakurriz geroz idazle bikaintzat zaitugu eta era bat gogokide. Orregaitik zure kartatxoa atsegiñez irakurri dizut. Eskerrak ematen dizkitzut “Bulletin of Selected Books” bidali didazulako eta “PEN” Club ortan euskal-literatura aintzakotzat artu dutela-ta pozgarri zaigu naski. Arazo ortan zabiltzatenoi gure esker-ona”*.

Idazle bikain jotzen du eta erabat gogaide. Eta adio esateko paragrafoan: *“Gaurkoz aski izango da nere adiskide gazte ta bulartsu ori. Ekin bada lanari. Emendik zerbait bear ba’duzu nun nagon ba-dakizu. Beraz eska zaidazu kezkarik gabe. Iñoiz Lapurdi aldera etorriko ba’ziña, aldez aurretik jakiñez bilduko nintzake zuk esan lekura elkar ezagutu ta itz-aspertu bat egitearren”*.

Kasu honetan Labaien aurreratu zitzaion. Ez da zer mira egin, Andimak ordainetan, horrelakoak oparitzea: *“Milla esker, adiskide, zure gutun atsegiñaren orde. Ene biotzak izan dizu ozkirri-giro ua irakurtzerakoan. Milla ta milla esker, berriz ere”*. Eta gutun amaieran: *“Lapurdi aldera yoango naize-nean garaiz adiraziko dizut, nik ere poz nuke bada zurekin itz-aspertu bat egitea. Bitartean lanari gogoz ekingo diot.(...) Otarka gorantzi orko euskaltzale pizkorrei. Zuk, adiskide, agindu nai zenukena, beti ere prest naukazu-ta zuri laguntzeko.Zure, euskera baitan”*.

Baina beste askotan bera aurreratu zen Andima, eta berak eutsi zion gutun-harreman inbidiagarriari. Zer idatzi ote zion aurrez bidalitako “eskutitxo zoragarrietan” Gotzon Egañak, korrespondentzia gurutzatuen ilara honetan bigarren paratu dugun Gotzon Egañak, erantzunean Andimak honelakoak saritan emateko: *“Mila ta mila esker, beraz bi mila, zure ezkutitz txukun eta biziki ernegarriaren orde. Arnas baten irentzi ditut zure eskutitxo zoragarria[k], ain zekartzin berri pozgarri eta xuspergarriak*.

Itxasbete esker baitare, bidali dizkidazun olerki jator ta gain-gainekoen onerako. Berialaxe E.G.'ra biali nizkitzun ai[n]bat laisterren argitara ditzaten. Nere esker-ona agertuko al diozu olerkariari".

Eta handik laster idazteko gonbita egiten zion Egañari, hitz adoregarri hauekin:

"Zu ere, adiskide, idazle trebe zaitugu. Zegatikan ez zenuke idatzi bear E.G.'rako. Gai guziak egoki dituzu eta irakaskuntzaz zerbait egingo ba'zenu, pozgarria litzake benetan. Emen ari geran taldetxo batek, botanika, eta izadi iakintzetan pozik ekingo nioke, saill ori oraindik ezpaita izan bear bezela atxurtua. Zuek ere or beste lantxoeren batzu gertu zenezazkete, guzion artean zerbait egiten dugun. Ikastolan dago euskeraren etorkizuna, eta ikastola gabe iñoiz ere ez gera gere elbururatuko. Erruki gabe, euskera eskoletaratu bear dugu, erdeldunek erdera eskoleratu diguten bide berdiñak erabilirik...kontenplazio gabe!".

Gotzon Egañari egindako beste gutun batean, Parisen euskaltzale taldetxoak egindako bileraren berri ematen zion: *"Igaro larunbatean, nere urteguna zala-ta, E.G.koak aparitxo baten elkartu ginduzun. Gutxi gera, bainan gartsuak eta zorionez danak gazteak, neu ez. Ederki jan, ederki edan, eta mai inguruan amaikatxo ames egin genitun geure euskera maitearen onerako. An zan Mirande, an ziran beste xuberotar gazte bi, oso jatorrak, lapurditar bat, gipuzkoar eta bizkaitar bana. Bakoitzari irudibana ipiñi nien azpil gainean, neurtitz gazi-gezakin antolaturik, oiek ere bakoitzari zegokionez. Parr ugari egin genun, beintzat, erbestaldi luze ontako egunak nolarebait alaitu bearrez. En pin, nere erriko atxuek esango luketenez, aparitxo orrek euskerari onik ekarriko dio, bakoitza bere arlora jartzen bada."*

Eta orduan garbi ikusten duzu proselitismo eskerga egiten ari dela, eta gutunok oso funtzio garrantzizkoa betetzen dutela: hizkuntza landerra hizkuntza nazional bilakatzeko beharrezkoa den euskal kulturgileak, proselitoak, lortzeko bidean.

Honaino heldu den irakurleak esan dezake, hori erraza dela laudorio-oparitzaille eta gogaideen artean, idazle bikaintzat jotzen zaituztenekin, baina itxura batera edo nahiago baduzue, zenbait aurreiritziren arabera, hain gogaide gerta ez zekizkionekin ere hain gizalegetsu eta hain erretorika fineko agertzen ote zen?

Har dezagun Koldo Mitxelena. Irakur dezagun batere aurreiritzi gabe, pentsatu gabe Ibinagabeitia Zaitegirekin batean Euzko-Gogoaren arima izan zela, eta K. Mitxelena berriz, Aingeru Irigarai eta Antonio

Arruerekin batean, Egan-en bultzagile nagusia, eta bi aldizkarien artean egon zela 1956tik aurrera halako lehia bat, eta Zaitegiren (U. jaunaren, Udalaiz zen Zaitegik erabili zuen ezizenetako bat, hortik “U.” sinatzea zenbait artikulu!) eta K. Mitxelenaren artean eztabaida gogorxko bat ere bai.

Gatozen Koldo Mitxelenaren eta Ibinagabeitiaren arteko gutunei erreparatzera, gutun-zati adierazgarri jotzen ditugunen ildoari jarraiki. Lehen gutuna, Andimak Mitxelenari egina, aski berandukoa da, 1954ko apirilekoa eta jada Guatemalatik egina, ez Paristik (1947ko martxoa-1954ko otsaila). Andima gutungintzan gogor 1950-51tik aurrera hasi zen, Parisen zela.

Hona hasiera: “Adiskide ona, Paris’tik ateratzeko et-etean nagoala Mirandé’tar Jon adiskide maiteak, zure idazlantxo bat ekarri zida[n], ots, Oienart’i buruz Donostia’n irakurri zenuen itzalditxoa. Zoritxarrez, nere orduko ibillera lasterregietan, lantxo ori aldendu egin zitzaidan. Ala ere, urruti ontatik nere eskerrik onenak igorri nai dizkizut”. Eta gutunaren amaiera: “Agur adiskide eta ene agur anaikor eta kartsuenak artu itzatzu erbeste gorri ontatik.”

K. Mitxelenaren gutunaren hasiera desenkusa tonu finekoa, erreterika dotorekoa eta Euzko-Gogoaren alderako begirune handikoa da –garrantzizkoena horixe dudarik gabe: euskal-gaietan inoiz egin den edereena egiten ari zirela adieraztea!–:

“Agur, adiskide, Ene izena ikusi orduko onako eskutitz au urratzen ezpazu –eta bazenduke noski ortarako arrazoirik-, ikusiko duzu nere jokabide lotsagarriaz lotsaturik nagoela, bear adiñako lotsarik izatea erraz ezpada ere, sinestekoa ezpada ere, ain atsegin izan zitzaidan ura artu nuen ezkeron izan dut asmoa bereala erantzuteko eta eskerrak emateko, bai bidali zenizkidan adiskide-itzez, baita eskura dizkidazun aldizkariez. Baiña alferra izan zen nonbait asmo ura, infernuko kale zabaletan barrera ugari aurkitzen diren aietakoa. Badakit ene burua zuritzea eziñezko lana dela, enaiz beraz ortan asiko. Aitzakirik aurki balekit, den apurra nabillen bezain lanpeturik ibiltzean billatu bear. Etxea mantendu-bearrak lanik asko ematen du batetik, eta ortaz gaiñera ene arloan zer edo zer egin nai. Eta, badakizu, zerbait egingo bada, gaiñerantzeko kezka burutik astandu bear izaten dira. Eta kezka-astantze orren teknika ain ederki ikasi dut –eskola onean ikasi gaiñera-, gogoan eduki bear nituzkeanak ere, aalegin andirik gabe, aaztu egiten baitzaizkit orain. Baiña utz dezadan saio alfer au, zuritu bearrean naizen baiño beltzago ager enadin.

Zuen aldizkaria eta an agertzen dituzuten lan ederrak, berandu bedere, gogoz irakurtzen ditut. Nik esan bearrik eztuzute noski lan bikaiña egiten ari zeratela jakiteko. Euskal-gaietan iñoiz egin den ederrena, nik derizkiodanez.”

Gero egia da, sarrera eder eta laudoriotsu horren ondotik, Andimak egindako gonbidapen honi: “Gure aldizkaria jasoagoa nai genuke, ortarako zu bezelako yakitunen laguntasuna bearrezkoa dugu. Linguistika gaiak gure aldizkarian saratzea ez legoke gaizki eta zuk iñork ez bezela ori egin dezakezu. Nai izan ezkeroko filosofi gayak ere erabil zenitzake”; emandako erantzuna: “Banuen aspaldi, zerorrek esan baiño leen ere, ortarako zerbaít antolatzeoko gogoia. Asi ere egin nintzan. Badut emen ipui labur bat erdaraz egiña, erdaldu-nen artean egin bainuen. Euskaraz jartzen asi nintzan, baiña bukatu gabe daukat oraindik. Iñoiz edo bein, Jainkoa lagun, emango aal dizkiot gaiñak. Gero, argitaratzeko gauza baldin bada eta nere zabarkeria dela bide itza ukatzen ezpadidazute behintzat, igorriko nizueke. Ezin esan ordea noiz izango den.” erdipurdikoa izan zela: linguistika eta are filosofia gaiak galdegin, eta erdaraz egindako ipuin baten euskaratze halakoren batean egitekoa eskaini, eta argitaragarri jotzen bazuten behinik behin bada...

Gorabehera hori alde batera –duen garrantzia ukatu gabe–, biek elkarri egindako gutunak irakurririk, nabaritzen da gutun bidezko adiskidetetasunak eta elkarrenganako begiruneak eta zintzotasunak gora egiten duela beti, eta gainera ez duela batere beheraldirik izaten; esaterako, Mitxelenak Zaitegirekin izan zuen istilua zela bide.

Koka gaitezen, beraz, Arantzazun 1956ko irailaren erdian egin ziren hiru eguneko jardunaldien garaian. Ehun eta gehiago euskaltzale eta idazle ipar eta hegoko elkartu ziren, estreinako, gerraondoan, eta han izan zirenen artean banatu ziren Euzko-Gogoia-ren Miarritzeko aldiaren lehen alea, Euskaltzaindiaren Euskera-ren lehen alea –aurretik halako zubi-liburu bat atera zuen, labur-laburra (1936-53)– eta Yakin-en lehen-bizikoa. Zaitegik (“U” sinadurapean) lehen ale horretan, Arantzazun zabaldu zen horretan: “Azkenik eskuetara zait Euskaltzaindia’reñ aldizkaria: ao bete aginekin utzi nau, damurik. Zortzi idazlanetatik bi soilik euskeraz, Altube ta Lekuona euskaltzain iakintsuenak, alegia. Dirudinez, zenbaiten iritzian, euskera zaitzeko biderik ederrena erderaz idaztea bide da. Nik, beintzat, eztut aien begietatik argia ikusten, ala bearrik. Bazterretan ugari ditugu ainitz ta agitz euskeraz dakiteneak: euskeraz, ordea, urri itz egin ta idatzi oi dute-ta, iakintzaren sail geientsuenetan euskera larru gorritan ageri zaigu. Areago euskeraz mintzatzeko ta idazteko garaian bizi gera, euskera dala-ta erderaz

baino. Euskalariak baino areago euskaldun eta euskaltzaleak bear ditugu, noski baino noskiago, beste nonbait idatzi nunez.”

Eta Mitxelenak: “Adimen aberatsa bear gizonak orren antzeko burutapen bat izateko! Orrelakorik bein bederen izan duena lasai il daiteke, esan baitezake arako arek baino eskubide obez: “Non omnis moriar”. Eta utsa balitz esaten digu U. jaunak “nonbait” idatzi zuela! Ez ote du geiagorik merezi? Burutapen garai guztiak bezala, bakuna da, ximplea, zoroak ere igerriko liokeana. Bi gizon-mota baizik ezta; gauza nabariagorik!: euskalariak batetik, euskaldun-euskaltzaleak bestetik. Nortzu dira euskeraren etsai? Euskalariak. Nortzu laguntzaille? Euskaldun-euskaltzaleak. Akaba ditzagun, beraz, leen baiño leen euskalariak eta bake ederrean biziko gera aurrerantzean euskaldun-euskaltzaleok”.

Gatozen berriz Mitxelena-Andima gutunetara. Eztabaida horren arrastorik ba ote? 1956-X-12ko gutunean Andimak Mitxelenari:

“Eta oarrrik aski. Zoraturik nago euskeraren alde ari duzun lan ederrarekin. Ikusi ditut azken “Boletiña” eta “Egan”; benetan asebeste naute, “Egan”ek batez ere. Arantzazu’ko batzarraren oiartzunak ere eldu zaizkit. Zorionak upelka. Iñoiz al izango ba’nu, or izango duzute nere diru-laguntzatxoa. Orain zearo baztertuta bizi naiz euskal alorretik, zuen lan ederrak miresten. Bejon daizula, adiskide maitea, eta agindu nai zenukenez;

Mitxelenak hil hartan bertan erantzuna (1956-10-31):

“Adiskide maitea,

Milla ta milla esker zureagatik. Berandutxo erantzuten dizut, damurik, Salamanca’tik etorri berria bainaiz.

Are geiago eman bearrean naukazu Boletin-a eta Egan-ez diozunagatik, azkenekoaz diozunagatik batez ere. Bestearekin lasaiago ibiltzen naiz. Ikusi dut zenbait gauzak ezuela ain arrera txarra izan arrotzen artean eta ori aski iruditzen zait dena txorakeri utsa eztela pentsatzeko. Egan, berriz, gureagoa dugu, gureentzat bakarrik ari da, eta ezta beti erraz igartzen zer ta nola bear lukean izan. Zure iritzia gaiñera, ezta nolanaikoa gai orretan. Milla esker, beraz, nere ta nere lagunen izenean.

Iñoiz Egan-en zerbait argitara nai bazendu, eztuzu bidali besterik. Esan bearrik ba ote dago pozik eta arro-arro emango gendukeala argitara? Ori bai, beste norbaitekin izketaturik ezpazaude.”

Eta Mitxelenarekin jarraituz, 1957-III-6an dataturiko gutunean:

“Ikusiko zenduen eztabaidatxo bat izan dugula. Orri buruz, gauza bat esan nai nizuke. Enaiz gauzak itz-erdika eta zearka esaten dituztenetakoa: ori etsairik gogorrenak ere aitortuko aal dit. Eztabaida ori, beraz, U. jaunaren eta nere artekoa izan da soil-soillik, ezta Egan-ena izan Euzko-Gogoa-rekin . Nere izenez izenpetu nuen eta erantzun-erazi zidan orrialdea ere izenpetua edo erdi-izenpetua zegoen. Ezta, beraz, gauzak bere onetatik atera bearrik, U. jaunak orain nai duen bezala. Besterik izan banu gogoan, argi eta garbi azalduko nuen, oitura dudan bezala.”

Ez da ezer nabaritzen. Aldiz, gorago adierazi bezala, gutun bidezko adiskidetasuna sendotzen da, aurrera egin ahala. Azken bi gutunak Andima hil aurretixean elkarri idatzitakoak dira. Lehenbizi, Mitxelenak:

“Adiskide maitea,

Ba dakit zorretan naizela zurekin aspaldidanik. Eta zor larritan, gaiñera, Berjili'ren itzulpen osoa artu bainuen (garaiz eta aspaldi, beraz). Ez naiz luzatuko iritzi-azalketan: zuri eta egilleari dagokion erakoa da eta, gaur batez ere, euskal-itzulpenak geienbat itxuratxartzen ari diren onetan, bestela baiño argiago dirudiena.

Gaiñerakoan, ba dakizu, noski, alde batetik edo bestetik, Salamanca'ra joan bearrean naizela, linguistika indo-europeoa erakustera edo (alabak ere aurten asten du karrera, eta an obe, elkarrekin izango geran ezker). Ez nabil, ordea, emengo gauzak bertan behera uztekotan (eziñezkoa nuke, nai baldin banu ere) eta batez ere Mintegi onetakoak. Egan-ekin ari gera orain, ain zuzen ere, eta zerbait bazendu, bestetan bezala, eskertuko nizuke benetan bidaliko bazenigu. Neroni bidal dizadakezu: Facultad de Filosofía y Letras, Univ. de Salamanca. Ez baitakit oraindik etxe berriaren zuzenbidea.

An naiz emen, esanera naukazu, beti bezala. Eta ixil xamar egon baldin banaiz azken-aldi onetan ez da zure oroitzapena galdu dudalako, besterik eziñean baizik. Biotz-biotzez [sinadura eskuz].”

Eta Andimak berriz:

“Adiskide maitea,

Etzenuke errex asmatuko zer nolako poza artu dudan zure gutun atsegiña eskuetara zaidanean. Zure berriak, zearka beintzat eltzen zitzaizkidan, onak eta

ez ain onak; Salamanka'ko garaitzarena, benetan pozgarria, eta geroago eritasunarena, eta emen nengoen ni zuri nora idatzi ez nekiala. Zorion bikoitzak emen bear dizkitzut beraz; bata sendatu zeralako, eta bestea Indoeuropar-linguistika kadira Salamankan irabazi duzulako. Olako zerbait bear zenuen zure ospea mundua zear zabaldu dedin, naizta naiko zabaldua egon. Gure errian benetako unibersidade bat eztaukagun bitartean, ezin obeki etorriko zaizu katedra ori ortarako. Gaiñera asko pozten naiz jakitearekin gure gauzak ez dituzula bazterrean utziko. Egia esateko azkeneko EGAN'ek zure esku-ikutua palta zuen; nik beintzat uts aundi ori nabaitu nion.

Eta orain nere berriak. Emengo lur-ikara ezkerro, ez gera ain ondo ibilli. Etxea elbarritu zitzaigun (propiedad horizontalean erosten ari gera etxe-bizitza) eta an bizi giñanok oro atera bearrik arkitu giñan eta oraindik ere kanpotik gabiltza, etxea konpondu bitartean. Ari dira eta laister konponduko dutela nik uste eta datorren illean edo, lengo lekuan sartuko gera. Bitartean beste etxe batean bizi gera eta emengo zuzenbidea ere bialtzen dizut; baina berdin da batera naiz bestera idatzi bietara eltzen dira ondo gauzak eta. Eta lur-ikararena gutxi bailitzan, nik ere bi illabete daramazkit gaixorik, lanera gabe, biotzeko gaitzez, koronaria delakoaren ersturarekin.

Ala ere saiatuko naiz zerbait egiten EGAN'erako eta orra bialduko dizut. Guk emen aldizkaritxo bat ateratzen dugu EMAN.. izenarekin, al dugunean, eta eztakit bialdu ote dizudan; dena den, orrea igorriko dizkitzut zenbaki guztiak.

agur bada, adiskide maitea, eta laster artio

agindu beti ere”.

Asko eragin zion Koldo Mitxelenari adiskide maitearen heriotzak eta 1967ko Egan-eko azken alean, hilberri artikuluan hitz hauez egin zion gorazarre: “Caracas-en, gogoz eta egitez hain maite izan zuen lurretik urruti, hil zaigu Elantxobeko seme jator, euskaltzale sutsu eta euskal idazle trebeen eredu hau. Azaroaren 12ko Zeruko Argia-n ikusi dut hil-berria, ez hain ustegabekoa, zoritxarrez. Urrilaren 5ean egin zidan eskutitzaren erantzuna ez dut uste eskura zaionik. Honelaxe mintzatzen zitzaidan: <Emengo lur-ikara ezkerro,(...) aldizkari artan”>. Ibiñagabeitia idazleak ez luke oroitzapenik behar, gure oroimena hain urria ez balitz eta munduak azkenaldi honetan daraman lasterrak atzoko oinatzak hain errazki urratuko ez balitu. Andima eta Zaitegi elkarren kide izan dira, euskaltzaletasunean ez ezik (bion izenak maiz agertu dira elkarren ondoan, euskal idazlanen beheko aldean, gerra ondoreko urte

ilunetan), baita eskola bateko mutil izan direlako eta han maitatzen ikasi zuten antzinako klasikoen kutsu bizia euskal letretan txertatu nahian ibili direlako.(...) Erretzen zuen egarria, herrimina, ase gabe eraman du Jaunak. Ni ere kartaz baizik ezagutzen ez nuen adiskide bihotzekoa ikusteko egarriarekin gelditu naiz. Deus gutxi axola du horrek orain, hilik dugunean, baina ez zait bizi naizeino ahaztuko azkenekoan egiten zidan eskaria.”

Beste ezusteko bat Villasanterekin izan zuen gutun-trukean hartu dut. Banekien Salvatore Mitxelenarekin oso ongi etortzen zela, baina Villasanterekin? Jakina da kontserbadorea zela, politika higuin zuela. Nola konpondu ote zen Aita Villasanterekin?

Sarrera hau behar baino gehiago ez luzatze aldera, labor-zurrean adierazi egingo dut frogatzen ahalegindu gabe: begirune ikaragarritz, haren idazle bikaintasuna laudatuz eta betiere adiskidetasunez, nahiz Salvatorearekin baino barrukotasun gutxiago ageri. Salvatorearekin harreman pertsonala izan zuen: 1952an, birritan egun batzuk igaro zituzten elkarrekin; lehenbizi, Beloken eta gero Parisen Andimaren apartamentuan. Villasanterekin ez.

Eta Txillardegi zendu berriarekin? Ikusten da Andima ahalegindu zela harekiko harremana lortzen. Andimak egin zion lehenbiziko gutunari Txillardegik ez zion erantzun, baina bigarrenari bai, eta lehenbizikoa erantzun ez izanaz egindako zorra kitatu ere bai bi gutunei emandako ihardespenean.

Lehen gutunean, Orixek buruz eginda egon beharrean burutik egin da dagoen idazlearen fruitutzat hartutako Peru Leartzako eleberriaz iruzkin hau egin zion:

“Zuk ere, adiskide, ar ezazu nere zorionik beroena zure liburu berriaren alderako. Agertu-ala irakurri nuen, ioranez irakurri ere. Zerbait berri ematen diguzu beñepein zure liburuetan betiko leloekin aspertuta gaudenoi. Notak artuta dauzkat, bañan iritzirik ez dut ondu ezaldi gorrienean arkitzen naizelako idazteko. Azkeneko burrukak latzegeiak izan dira eta zaiñilduta utzi naute. Eta zorionak gure Paris eder ortan erbestetuta arkitzen zeralako ere. Gaztea zera oraindik eta zuretzako laister ioko du zuzen kukuak. Guretzako, zarrontzako, gau-ontzen txiztu latza baizik ez da gelditzen: txistu makurra.”

Handik bost urtera egindako bigarren gutunean, *Huntaz eta hartaz* du aipagai, batetik: “Aspalditik nengoen zuri zenbait lerroño zuzentzeko gurariz, baiña gaur arte etzait egokitu gurari ori betetzerik. Lenengo ta bein, nere

zorian sutsuenak ar itzatzu orain berriki argitaratu duzun liburu ederraren alderako, HUNTAZ ETA HARTAZ'en alderako alegia. Eztitan irakurri nuen, bañan hau ezta garaia iruzkin zabal bat liburu sakon ortaz egiteko. Beste noizpait izango da(...)”, eta bestetik, euskararen beharra erresistentzian: “Auxe esan nai nizun; ematen zaion baiño garrantzi [gehiago] eman bear litzaiokeela euskerari gure reziztentzian, gure burruka ixillaren oiñarri euskerak izan bear lukela alegia . Nik baiño obeto ezagutzen dituzu Israelgo burrukaren goraberek; Irgun'ekoek eberkera, eta eberkera bakarrik erabiltzen zuten. Nik ez nieke ainbesterik eskatuko gure burrukalariei, bañan bai ormetan eta ezarten dituten ekintzen (acciones) azalpenak ere paperetan euskeraz emateko baita egin gogo dituen zemakaienak ere. Ala gure erria nolarebait euskerara oituko litzake, euskeraz irakurtzera alegia.

Beste zerbait. Eliza, oraindik ere, gure lepotik irri negargarriena egiten ari da Euskadi'ko erri askotan...”.

Txillardegiren erantzunean, lehenbizi, desenkusa ederra: “Zure gutuna hartu dut nere adiskidearen bidez, eta anitz esker eman nahi dizut alde zurretik, eta ahaztu baiño lehenago. Hain zuzen ere, zurekin zorretan ote nagoen bildur naiz; zeren-eta, nere paperen artean, zure gutun zahar bat aurkitzen baitut, zuk neri 1961-eko Maiatzaren 27-an egiña. Gaurkoa ez da! Orduan erantzun ez banizun, bihotzaren erditik eskatzen dizut barkatzeko. Barkapenik ez duela badakit; baiñan halere barka nazazun eskatu behar.”; eta ondotik gogaidetasun aitortza Andimak planteaturiko puntuei heldu baino lehen:

“Ez zaitut izenez baizik ezagutzen. Zure izkribuak aspaldian “Euzko-Gogoa” zalakoan, eta berrikiago “Irrintzi” zeritzanean irakurri izan ditut. Ni euskaltzale eta abertzale izanik, lankide eta gogaidetzat ere eduki zaitut betidanik. Eta buruz-buru ez ezagaturik ere, adiskidetzat zaitut.

Has nadi, beraz, nere zuzenbidea ematetik: JLAE-9, Clos Saint Roch -Joli-Bois, Waterloo -Belgique- Hemen nauzu, eta hemen duzu beraz zerbitzari bat”.

Andimak aurkeztutako gaiei buruz:

“Euskerari garrantzirik aski ematen ez zaiola diozu; eta egia duzu osoki. Zer egin, ordea? Guk geure aldetik ahal izan duguna egin dugu, Erresistentzian edo ETA'n, zerbait izan geran artean. Orain, Brusela'tik, ezer gutxi egin diteke. Orain “Branka” aldizkaria sortu dut lagun batzuekin; eta nere artikulua irakurri baduzu, dudarik ez duzu izango hortaz: Euskal Herria euskaldun herria baizik

ez da. Nere ustez, gañerakoak ipuiak dira! Nere aberria, eta zeurea EUSKAL HERRIA da, eta ez Euzkadi. Euzkadi'k Euskal Herria salba dezake, eta Euzkadi sortu gabe Euskal Herria hil egingo da. Baiña gure Aberria EUSKAL HERRIA DA, eta ez Euzkadi. Ni abertzalea naiz ehunetik ehun, eta ehunetik ehun Euzkadi Askatuaren aldekoa; baiña ez ditut nahastutzen Aberria eta Erresuma. “Aberztzale” izeneko batzuk bai; baiña, benetan esaten dizut, nere ustez gure herriak hau ikusi du, eta hobe gaude sekulan baiño (...).

Elizari buruz diozuna xuxena iruditzen zait. Dударik gabe elizak du erru ez txikia euskeraren galeran. Baiña hau ez da kakoa: kakoa Euskal Herriak EUZKADI'KO ERRESUMA BAT bere zerbitzuko ez izatean datza, nere ustez. Elizak ez du errespetatzen indarrrik ez duena (eta huntan ez Elizak eta ez iñork). Guk ez dugu indarrrik; eta horregatik ez gaitu errespetatzen. Hau da kakoa. Horregatik bidea Euzkadi da. Euzkadi eta milla aldiz Euzkadi Askatuta. Ez dugu besterik: ez Elizarekin eta ez iñorekin. Gure erresuma sortzea. Horra lehen urratsa nere ustez.

Ez du horrek esan nahi (ez gutxiagorik ere!) horren bidez dana legun-legun joango zaigunik. Baiña bai Euzkadi'ko erresuma hori dala “sine-qua-non”-bal-dintza, ez dagoela besterik. Huelva'n hitzegiten ahal dute apaizek alemanez kulpitotik? Ez. Horra. Halere Bretaiña'n frantsesez ari dira! Gure herria hil ez dedin Euzkadi sortzea, eta garaiz sortzea gaiñera. Bestela beti ari izango gera hemen hau moldatzen eta han zulo berri hura kukutzen. Pekatu ez dala, eta abar, esatea, ondo iruditzen zait; baiña alperrik iruditzen zait ere. Agintea hartu behar dugu, Andima: bitartean jai dugu!”.

Irakurleak berak epai beza hitzon gaurkotasuna edo iragana. Elizak ez du egun behiala zuen indarrrik, baina gainerakoan...

Andima ibinagabeitiak ez zuen bere mundu-ikuskera kristaua ezkutatzen, eta bere santu hartuak ere ez: Sabino Arana, Raimundo Olabide, Orixe, Mirande..., baina ez zituen inposatzen, euskal idazle guztiak, zahar eta gazte, katoliko eta ateo adiskide zituen eta gizalegez eta fintasun miragarritz hartzen zituen, gutunotan erreparatu dugunez.

Eta gutunei garrantzi handia ematen zien. Hogei urteko erbestealdi luze amaigabea, harreman bide aukerakoa izan zituen, eta era askotako etekinik atera zien. Guri, informazio paregabea utzi digu, eta hein bateko literatur bazka ere bai.

Andima-A.M. Labaien

1

Paris'tik 1952'gko Otsailak 18
Labayen'dar Andoni Yaunari
Donostia'n

Yauna,

Zure aipu dugun ezkeru eta pozik artuko duzulakoan, emen igorzen dizut "Bulletin of Selected Books" euskal-liburuetaz zenbait kritikaxo dakarzkin banakoa. Datorrenerako euskal-literaturaz idazlantxo bat argitaratuko du, ingeleraz idatzia.

Zorion eta goraintzi

2

Donosti'tik 1952-II-25
Ibinagabeitia'tar Andima'ri
PARIS'era

Agur adiskide,

Begiz elkar ez ezagutuarren aspaldidanik dut zure berri. Eta batik bat "Euzko-Gogoa"n zure lanak irakurriz geroz idazle bikaintzat zaitugu eta era bat gogokide. Orregaitik zure kartatxo atsegiñez irakurri dizut. Eskerrak ematen dizkitzut "Bulletin of Selected Books" bidali didazulako eta "PEN" Club ortan euskal-literatura aintzakotzat artu dutela-ta pozgarri zaigu naski. Arazo ortan zabiltzatenoi gure esker-ona.

Zertan doa "Euzko-Gogoa?" 1951'ko 9-10 gn. banakoa ez zaigu iritzi [sic] oraino. Irakurtzeko irrikitzen izaten gera. Benetan lan txalogarria Zaitegi'rena ta laguntzea merezi duana.

Elkar-izketan asi geran ezkeru beste galdera bat ere egin nai nizuke. Buenos-Aires'eko Gernika'ren berri bai al duzu? 16 gn zenbakia ikusi dut. Andik aurrera ez dakit ezer. Gure Isidor adiskidea zapustu zitzaidan Krutwig jaunari esan nizkionagatik. Ez zuen n[e]re erantzupena argitara nai izan. Ordun eta orain euskaltzain jaun ori oker dabillega uste bait dut eta aintzindari izateko...Orixe, Andima, Etxaniz, Lekuona, Mitxelena...

eta abar eta abar... diran lekuan lehenik anitz bear du euskera entzun eta ikasi. Zer derizkiozu?

Lengo egun batez emen nuen Aita Xabier Belloc'ekoa ta asmo aundiak ditu Editions Ezkila'ri buruz.

Gañerantzean ez da emen euskaltasunean, zoritxarrez, indar aundirik. Prantziskotarrak dira geien nabarmentzen diranak. "Arantzazu" al-dizkarian eta beste zenbait orritan euskeraz polliki leia dira eta baita ere eleiz-itzaldi ta gogo-jardunetan; Zerbait da...

Gaurkoz aski izango da nere adiskide gazte ta bulartsu ori. Ekin bada lanari. Emendik zerbait bear ba'duzu nun nagon ba-dakizu. Beraz eska zaidazu kezkarik gabe. Inoiz Lapurdi aldera etorriko ba'ziña, alde zurretik jakiñez bilduko nintzake zuk esan lekura elkar ezagutu ta itz-aspertu bat egitearren.

Bitartean gelditzen natzaizu adiskide ta esaneko
[sinadura eskuz]
Orko adiskide ta ezagunai gorantzi.

3

Paris'tik 1952'gko. Otsaillak 27

Labayen'dar Andoni M.J.'ri

DONOSTI'ra

Agur Yauna,

Milla esker, adiskide, zure gutun atsegiñaren orde. Ene biotzak izan dizu ozkirri-giro ua irakurtzerakoan. Milla ta milla esker, berriz ere.

Zurea irakurri ondoren, politagoa deritzait Ixidori gertatua aipatu K. yaun orrekin. Ito-itoka ta SOS'ka idatzi zidan lengo batean, nere laguntasuna bear-bearrekoa zuela-ta, euskal-saillean, antolatzen ari dan "Gernika"ren banako berezia burutuko ba'du. Etxe-pe ta mandioz yabettu nai izan zaio delako gazte ori. Sekulako kartatxoa egin omen dio: aurrerantzean berak onetsi euskal-lanak baizik ez argitaratzeko, ortografia ere, berea bear duela onartu; euskerazko editorialak ere bere molde zantziaz bear dutela t.a. esanaz. Berera makurtzen ezpada, Bilbo'ko eta ezagun dituen lankide guziak "Gernika"tik atzeratuko omen dizkio. Ori ere!...

Goxoa yarri zaio Ixidor! Zakurraren ipurdira biali omen du jaunxkila ori bere “progressa”, “phylossophu, applaussu ta guzi. “Zeinekin ari dela uste du geo? Dio F’k. Datorren zenbakian bereak eta asto zarrarenak entzungo ditu. Engoitik ez duke sarrerarik ene aldizkarian.” Beaz, samurtu zaio total...Orra nundik, zuk lenago yaulkiak egi billakatu diran! Ain zuzen ere, zure “Gernika”ko ixillaldia zeri zegokion galdetu nion. Ats-artzen zeundela erantzun zidan. Oraingo ontan zure artikulo-txo ori argitaratuko dizu, nunbait, “pro domo sua” baño ez Ba’da ere.

Orlako aitzindaria...ez genuke besterik bear. Azkue aundiak utzi gindun ezgero, euskal akademi auzian gizonki yardun bearrean gaituzu. Lenago ez nizun auzi ortan nâsi nai izan, agure xar ta adiskide mamiari atsekaberik ez emateko. Orain ordea, E.G’ak urtebete lenago egin galdeari erantzuteko prest naukazu.

Egia esan, ez nauzu garbi-zale porrokatuetarik, bañan ortik euskera guzia itzulaztera, yaun orrek nai luken bezala, alde aundia dago. Mirande’k orantsu esaten zidan “Krutwig’en euskera, Zaitegi’rena baño askoz ere zaillago zait”. Eta gazte onek zerbait ba’dazagu izkuntza gaietan alajaña!...Biotz aundi ta zabaleko aitzindariak bear ditugu, buruxkila ertsirik ez!

Aspaldi yaso nizun E.G.’aren 9-10 garren banakoa. Yori ta aberats dator. Orain arte 50 ale bialtzen zizkidan eta mordo ori ez dut artu, bestela neonek igorriko nizun ale bat. Zaitegi gizajoa lerrenak egiten ari zaigu. Ikastola berri bat bere kontura iriki dizu, “Liceo Landibar” eta zearo lanpeturik dabilkigu. Bere aldamenean gura nai ninduke irakasle ta gainera euskal-arloan ekiteko. Yoateko ta yoateko ari zait. Ez ori bakarrik, Guatemala’n sarrera ere iritxi dit eta, esku-zabal izaki, dirua ere igorriko dit bidaia ordaintzeko. Zer egingo?

Emengo euskaltzaletasun exkaxak guziz abaildurik naduka. Politika utsa azpiak yaten ari zaigu, bitartean euskera iges dioakigu. Gure tanke-ra negargarrria oartzera, itsasoak irentsi naia datorkit or nunbait lurraren ertzean kokatzeko. An ere zer edo zer egin al izango dut euskerraren onerako. Emen gazte zenbait, xuberotarrak geienak, xuxpeltu ta adoretu al izan ditut euskal-bidean ezarteko: Mirande ta abar. Polliki ari dira; maiz biltzen gera gure euskal garra are pizkorragotzeko eta lan ederrik ondu dute yakintza ta beste arloetan ere. Euskal literatura ta euskera azkartu nai ba’ditugu, euskal-idazle oro bildu ta elkartu bearrean gaude. Zuek oso poliki ari zerate, eta Yainkoak onez, uzta bilduko

duzute nik uste. Ederki yabetzen naiz orko ostopoetaz, bost urte baizik ez bait dira zuen artetik aldendu nintzala. Alare, ezin dezakegu iñola ere etsi ain maite dugun bide ontan!

Lapurdi aldera yoango naizenean garaiz adiraziko dizut, nik ere poz nuke bada zurekin itz-aspertu bat egitea. Bitartean lanari gogoz ekingo diot. Euskal literaturaren edesti zabal bat, ia irureun orrialde, gertuxe daukat, baina argitara baño len Urkixo zenaren liburutegian illabetetxo bat egin bearke nuke ertzak oro artzeko eta bear bezala ene lana boro-biltzeko. Eziña izan ori, ordea...Eskola-liburuetaz ere zerbait egin, izadi-yakintzak barna batik bat. Noiz ote dukegu euskeraren egun betea?

Otarka gorantzi orko euskaltzale pizkorrei. Zuk, adiskide, agindu nai zenukena, beti ere prest naukazu-ta zuri laguntzeko.

Zure, euskera baitan

4

Donostia'tik 1952'ko Epailla'k 6

Andima adiskidea,

Garaiz jaso nuen joan dan illaren 27'go zure eskutitz maitagarria eta orobat zintzo eldu zitzaidan "Gernika" aldizkariaren 17'n zenbakia.

Eskerrik asko guziagatik!

Nolabait zure niganako ontartea ordaintzearren, gaur bertan koreoz aspaldiko nere lantxo batzuek igortzen dizkitzut eta baita ere "Arantzazu" illabetekariaren zenbait banako, irakurtzea gogoko izango zaizkitzula-ta. Par pizka bat egin arazi didazu Kr. jaunaren ipui irri-tsuaz... Mutil ona degu gure Ixidor arrandia iñoren jauntxokeriak jasatzeko.

Aipatzen didazun artikulutxo ura emengo EGAN aldizkarian -zerbait aldaturik, jakiña- argitaratuko dutena uste det. Gutuntxo orren zuzendari gure adiskide argi Mitxelena Luis egin dute eta beste toki bat izanen dugu gure asmoen alde ekiteko. "Euskaltzaindi'ren arazoan ere Mitxelena laguntzaile on bat litzake zernaitarako.

Orixe'k esanda Zaitegi'ren azken gora-berak jakin ditut. Eskuzabal eta biotz aundiko gizona degu eta ematen dioten baiño laguntza geiago

merezi du. Orain guziok Amerika aldera ba'zoazte? nortzuek geldi bear dute sorterrian?...

Paris'en dagizuten lana benetan txalogarri da. Mirande eta orko beste euskaltzale "kartsuak" ezagutzeko gogotan nazu.

Batik bat zu Laburdi aldera etortzeko gertutzen zeranean, otoi, gatziga alde zurretik elkar ikusi ta mintzatzeko.

Ain zuzen Euskal Literaturaren edesti ori arras bearrezko zaigu eta pozik nago zuk idatzi duzula jakitez.

Zure esanera nagozu lagundu al ba'nezaizu, xehetasun zenbait gal-deturik ala Urkixo'n liburutegian zuretzako aztertuz.

Nik gauza bat bakarra eskatuko nizuke, alegia, alik eta idaztankera geien erreztea, irakurleak ugariago ditezen. Orretarako gu baiño atzera-go bait daude eta nekea arindu bear zaie.

Mitxelena Salvatore praileak bere azken liburu; "Ama-semblea Arantzazu'ko Kondairan darabilkian joera neurri-neurrikoa deritzait edesti baterako. Ala bear du itz lauz...ene iritzian .

Barkatu nere ausarkeria aburu bateko ez ba'gera. Ez nator zuri ezer erakutsi naian euskeraren alde nere ustetxoa agertze[r]a baizik.

Leoi-kume liburu politaz diozuna mingarri da benetan. Onena litzake Maritxu Barriola. Calle Garibay -Zapatería- Donosti'ra bidaltzea. Anderetxo orrek eta laguntzailleak merke zamar eman ezker zabalduko lituzke. Ea bada artu-emanetan asten zeraten; nere bitartez ala nai duzularik.

E.G. ren 9-10 banakoren bat "sobra ba'duzu arren bidali zaidazu. Emen onelako jakiz urri bait gabiltza..

Aski izango degu gaurkoz eta besterik gabe zure berri atsegiñen begira bostekoa biotzez estutuaz.

[eskuz idatzia:]

Gogorra gerta zait; Zure zuzenbidea galdu. Batari galde ta besteari eska, alperrik! azkenean bazter batean azaldu zait nere paperak ongi (Ez da irakurtzen).

Bitartean "Euskal-Erri "Mando-Erri" radioz entzun det. Egiaren garratza ta aundia! Guziok irakurtzea merezi du. Agur ba ta ondo izan. Sinadura eskuz.

5

12-IV-52

Ibiñigabeitia'tar Andima adiskide begikoari:

Zure berririk gabe nago ta onik izatea opa dizut Berbizkunde jai ontan. Osasun! eta anitz zorion! Artu al zenitun nere karta ta bertan bidali nizkitzun beste gutunak? Emen ez ditugu jaso ez azken "Gernika"; ez eta E. Gogoaren 1951, 9-10, 11-12 banakoak. "Leoi-kumea" aztu egin zitzaidan esatea eun bat erosiko genituzkela bost peseta bana. Aski zenuke igortzea: J.A. Durañona Etablissements "Elkar" Hendaya'ra. Ea bada zerbait egiten degun. Arren goraintzi nere erritar maite "Uzturre" aztu eziñari (J. Insausti'ri) ta besterik gabe zure berri atseginen zai zure-zurea [sinadura eskuz].

7. Hirugarren liburuaren hitzaurrea

Hirugarren gutun liburu honek ixten du trilogia hau. Lehenbizikoan, Nemesio Etxanizekin trukatuak eman ditugu argitara; aipatu dugu lehen liburuari egindako sarrera luzean, gutunez ehunduriko euskal idazleen sare sozialik gabe ezinezkoa dela A. Ibinagabeitia ulertzea, eta haren gutunak argitaratzearekin, beraren ganean ez ezik, gerraondo latz horretan euskara baztertu ez zuten idazle eta euskaltzaleen berri ematen genuela, hartara, guztiei, ongi merezitako gorazarretxoak eginez.

Nemesio Etxanizekin trukaturikoetan, bereziki 1936ko Espainiako gerraren ondorio fisiko –erbesteratze handia– eta espiritualen ildoan, bi kontzientzia erne eta biziren arteko harreman espiritual bikaina segitzeko modua eskaini dugu. Kidetasun ideologikoak eta izaera aldetikoak elkartu zituen bi euskal idazleak, eta gai batzuen gaineko iritzi ezberdintasunen ondorioz gertaturiko tirabiraxoek hautsi ez baizik sendotu egin zuten harremana, harik eta hamabost urteko harreman jarraitu eta usuaren buruan, bien arteko adiskidetasuna gorenean zela, eten beharra gertatu arte, Ibinagabeitia hiltzean, Etxanizen atsekabera-ko, haretxen gutunak baitzituena maiteenak.

Bigarrenengan, luzeenean, hemeretzi euskal idazlerekin gurutzatuak plazaratu ditugu. Sarreran aditzera eman dugu Andima gutunaren generoa ongi menderatzera heldu zela. Gutunon funtzio nagusia ez da

estetikoa; funtsean, baliatzen ditu euskal kulturgintzan ari direnak txalotzeko eta adoretzeko, zahar eta gazte nahiz erdi bitarteko, Euzko-Gogoan edo Gernikan idatzi zein Egan edo Euskeran edo Jakin edo Anaitasunan edota Igelan; haatik, gutun-sarreretan, hots, agur esateko orduan, eta adio eta hurren arte esaterakoan, eta tonu orokorrean ere bai, fina agertzen da maneretan, oso fina, abegitsu eta gizalegetsu; begiramen handiz, diplomazia handiz ere, ohiz kanpokoan edo ezustekoa behinik behin, gurean.

Hirugarren eta azken gutun liburu honetan, politikan garrantzi gehiago edo gutxiago izan zuten hamar gizonekin izandako gutun-trukea jaso dugu lehenbizi, eta ondotik lagun izandakoekin, eta ama Eufemia eta arreba Hiltrudarekin gurutzaturiko gutun banaka batzuk samurtasunez bete-beteak.

Hitzaurre honetan informazio zerbait emango dugu bakoitzarekin izandako gutun-trukeaz, zertzelada gutxi batzuk baina adierazgarriak, eta amaieran, tamalez, bizi dugun krisi ekonomiko honek bazter uztera behartu gaituen gutunez nondik norako gutxi batzuk, taulan emanak, Andimaren gutuneria osoaren ideia orokor bat eskaintzearren.

Merezi zuen garai ezin latzagoetan bere bizia euskarari eta Euskal Herri euskaldun askeari eskaini dion Andima Ibinagabeitiari letrazko omenaldi xume hau egitea.

JOSEBA REZOLA. Eusko Jaurlaritzako Defentsa kontseilari izandakoarekin 1950etik 1954ra trukatuetatik mordoxka gordetzen dira eta horiek guztiak dituzue hemen irakurgai. Lehendabizi, Baiona ondoko Mugerretik aritzen zen Euzkadi Irratirako lanak galdegiten zizkion Rezolak Andimari, euskal bazka ezin inguraturik ibiltzen baitzen. Andimak maiz Euzko-Gogoa-rako, laburrak baziren, edo Pariseko Euzko-Deya-rako prestatuak, edota B.B.C.-rako prestatuak igortzen zizkion, tiro batez bi txori harrapatuz. Bien arteko harreman usuena Andima Parisen eta Rezola Donibane Lohizunen zen artean jazo zen, baina Andima Guatemalarratuagatik ez zen berehala eten bien arteko harremana, eta azken gutunak dira luzeenak eta mamitsuenak.

Ibinagabeitiak agertu zuen Euzko-Gogoa-ren atariko batean, Euzko Ikaskuntzaren VIII. Biltzarra egitear zela, direlako biltzar horiek euskaraz egiten ez zireino ez zirela etekintsuak gertatuko euskal kultura-

rentzat. Rezolak berriz, garrantzi handia izan zuen Eusko Ikaskuntzaren VIII. Biltzarrean, 1954an, Uztaritze-Miarritze-Baionan eginikoan; hala aitortu zuen behinik behin Rezolak berak:

“Euzko Ikaskuntza’ko Batzar Nagusia aitatzten duzu. Barne-barnean ibilli naiz eta alegindu ere bai asmo batzuek aurrera eraman arazten.

Euskerari buruz egin dan mezua, nik eskatuta egin da ta bertako gogai batzuek nereak dira. Ez dut ordea nik egin eta neronek arkitzen diot apaiz usai geyegi eta piper gutxigi. Orain euskeldunen biotz-buruetan sartzen saiatu bear dugu ta lan ontan zuen laguntza izango al dugu.

Emen dijoakizu mezu ori euskeraz ta gazteleraz. Euskerazkoa Lafitte abak egiña da, ta gaztelerazkoa Sota’tar Imanol jaunak. Egin dezayokezuen arrerarik onena zuen aldizkarian iruzkin batzuekin argitaratzea izango da. (60. gutuna).

Hona “Eusko-Ikaskuntza’ren deia”-ren zati batzuk: “Munduan diren 3.500 mintzairerak emeretzki motetan emaiten baitira, euskera «bakar-bakarrik ezarria dute» seigarren motan; bainan, ez balitz ere jakintsunek dioten bezain balios, aberats eta berezi, gurea delakotz, behar genuke maitatu: ez dea gure jitearen seinale edo ezaugarri nagusia? ez dea gure arbasoen eta gu heien ondokoen arteko zubi edo lokarri bakarra? Ez dea bi muga aldetako euskaldun anaien arteko zubi edo lokarri bakarra? Bai eta berekin baderamazka, menderen-mende, ain maite ditugun gogo, oitura eta sendimendu garbi girixtino geienak. Begira zer leku hitsak bilakatu diran arrotzu diren toki batzu: doain hoiek galdu dituzte! (...) 3) Artha (ardura) ar gure aurrez: segur euskerazko katitxi-mak (dotriñak) behar baituzte. Ziberoan ere, bainan halaber bertze liburu asko, unkiagarri ala jostagarri, sainduz eta itxuraz apainduak. Ez ote liteke asma heientzat zerbait agerkari berezi, edo bederen egunkari edo astekarietan euskerazko gazte txoko bat. (“Eusko-Ikaskuntza’ren deia. Euskaldunak atzar!” in Euzko-Gogoa 1954, 5-8.).

Rezolak ere Nemesio Etxanizek eta A.M. Labayenek eta beste hainbatek bezala oso maiteak zituen Andimaren gutunak: “Bereala erantzutera nijoakizu zure ille onen 20’ko eskutitzari. Zuri atsegin ba-zaizkitzu nereak, neri atsegin t’erdi zuk idazten dizkidatzunak. Guk, emen gaudenok ere, ba-degu mundu zear dabilztan euzkotarren miña, danok senide geralako ta alde guzietan Aberria’ren alde egin litekelako. Gañera zure gutunak ederrak ta unkiagarriak zaizkit; on egiten didate eta sari bat bezela artzen ditut (60. gutuna).

Andoni Urrestarazurekin trukatuaren bitartez, 1954tik 1967ra, batak zein besteak euskal kulturgintzan eta kultur politikan egindakoaren be-

rri jasotzen dugu, eta horrekin batean, arlo horietan euskaldungoak urte haietan urrututako bideak labur-zurrean jasotzeko bideak eskaintzen dizkigute laburbildurik: Euzko-Gogoa aurrera ateratzeko Guatemalara joandako Andimak eta Zaitetik izan zituzten arazoak kazeta ateratzeko eta hartaz gain, euskal idaztien argitaletxea abian ezartzeko; beren aldizkari famatu hori aberrian sartzeko; aurrerago, Zaitegi aberri-ratu bitarteko bidaiarena (Parisera heldu zen lehenbizi) eta gero aberrian izandako ibilien berri; Urrestarazuk berriz, euskal gramatika –Gramática Vasca– argitaratzeko bizi izan zituen xehetasunen berri ematen zion, Gasteizen nola ari ziren euskal ikastaroak zabaltzen –besteak beste, bere arreba Miren Tereseren arrimuan-, eta Iruñean, Bilbon eta Donostian; 60ko hamarkadan berriz, euskal mezak dituzte aipagai, besteak beste, Vatikanoko II. Kontzilioak liturgia berriaz arautuaren ildotik.

Hurrengo Ibinagabeitiak Irrintzi aldizkariaren xedeak xehetuko dizkio xehe-xehe Urrestarazuri:

“Dakiodan beraz zure gutuneko auzi latzenari, “Irrintzi”ren auziari alegia. Garbi mintzatuko natzaizu, bat ere kuxelu ta estalkiz nere itzak illuntzeke.

Aspaldikoa genuen “Irrintzi” egiteko asmoa, baiña ezin izan dugu lenago asmo ori gatzatu errialde ontako politika-giroak ez zigulako laketzen. Ez noski giro orri arpegi emateko kemenik ez geneukalako, -okerragoetan oituta gaude-, gure lana erabat alperrekoa gerta zitekelako baizik. Lokarriak pixkat lasatu diranean, buru-belarri sartu gera gure lan aberkoian. Eta orra “Irrintzi” aragituta!

¿Eta zerk bultzatu gindun alako aldizkari bat egitera? Gure iendeak lo-zorro ilkor batean etzanda ikusteak naigabe aundiena ematen zigun: euskotarrak konformismu eroenean goxo eginda begiratzeak, biotza ersten zigun. Abertzaleen egokera negargarria biotzetik espāñetara zetorkigun bakoitzean, sutan iartzen giñan. Euskera zapuztuta, Aberria aztuta, abertzaleak oztuta, gure aldizkariak betiko lelo aspergarriz ta txepelkeriz gainezka, bide iatorretik alden-duta... Zerbait egin bear zan Euzkadi betiko ilgo ezpazaigu. Ilgo bada, ez dakigula beintzat geure begien aurrean igartu ezo ta izerdirik eman ez diogulako. Ez dugu nai alako lotsaririk lepogaineratu. Gure erruz ez dezala iñork esan beintzat arako ERRI BAT IZAN ZAN...

Nai ta nai ez, euskotarrak iñarrozi ta lo ilgarritik esnatuko ba’genitun, latza izan bear zuan gure oiua. Euzkadi geneukan biotzean, Euzkadi buruan, ez beste ezer. Ondo baiño obeto genekigun abertzaletzako askoren belarrietan bur-

ni-salda goria baiño kixkalgarriago eroriko zala gure karraxi mingotsa. Ez zingun aiolarik. Gu ez gentozen iñoren belarriak amen-amenka goxatzera, Euzkadiren egia osoa naaskillo gabe, lauso gabe ta BELDUR GABE, Euzkadiren ASKATASUN OSOA alegia, aitorzera baizik, ertun ta ertainkeritan ibiltzeke. Eta lan ortan nekatzeke irraitzeko uste betea daukagu.

“Aurkezpenean” esan gendunez, -berriro irakur ezazu-, gure asmoa Jel-Alderdiaren bideetatik ibiltzekoa da bide oberik ez dugulako gaurdaño arkitu. Alderdiari zor gatzaizkio ta Alderdiari irraitu nai genioke. Ala ere Alderdia ikusi nai genuke pizkor, indartsu ta ibilkor. Eta auxe ez dugu ikusten zoritxarrez. Ez da arrigarri! Munduan sakabanatuta, barnean ixilpean ibili bear izan du gure Alderdiak eta nai-ta nai-ezko iokabide ortatik kalte izugarriak etorri zaizkio. ¿Iñork ukatu al dezake? ¿Zeorrek ukatuko al zenuke egia ori? Banan banan erakutsiko nizkitzuke Alderdiak ukan dituen kalteok, baiña ez dut gutun au neurritz goitik luzatu nai. lengo Partidu zaarrak goxoki bizi ziran egoanean...oraingoak ordea, atergabeko ekiñean bizi bear dute suntsituko ezpadira.(81. gutuna).

Hirurogeiko hamarkadan Vatikanoko Kontzilioaren oihartzunekin batean, euskarazko irakaskuntzaren axola handia nabarmentzen da gutunez gutun. Aldizkari bat atera zuen kostata Urrestarazuk Irazkintza izenekoa, ale banaka batzuk; Ibinagabeitiak Eman zeritzan literatur aldizkaria bere bizitzako azken urtean. Gai horien inguruan eta elkarrenganako harmonian eta adiskidetasunean hariltzen da gutunon mataza.

Urrestarazu euskal kultur militanteaz gain, Pariseko Eusko Jaurlaritzaren ordezkartizan egon zen urte mordoxka batez, eta gero Baionan. Ordezkartizan bazituen Andimak aspaldiko lagunak: Anton Zugadi, Periko Beitia eta Pepe Mitxelena besteak beste.

Anton Zugadirekin batean ibiltzen zen Andima erbesteko Eusko Jaurlaritzarentzat informazio sekretua biltzen, Pepe Mitxelenaren zuzendaritzapean. Biak 1947ko martxoan erori ziren, beren ustez, komunisten salaketa tarteko. Biek lortu zuten, ordea, ihes egitea eta Parisen Ordezkartizaren inguruan elkartu ziren. Gutunotan, ordea, gisa denez, ez dugu 40ko hamarkadan espioitzan egin zituzten ibilien berri handirik, zerbait agertzen den arren Luis Ibarra Itarkorekiko korrespondentzian –artein ezin bada plazaratu espioitza garaiko berri artein aski berriak–.

Hemen kontaketa hasten da Zugadi Guatemalan Espainiako Errepublikaren kontsulorde dela, eta Andima Parisen estu eta larri dabilela lehengo ordezkarietatik Frantziako gobernuak Francoren gobernuak hertsaturik haizatu egin dituztela eta, etorkizuna batere garbi ez daku-sala. Zugadik nahi du Andima Guatemalara joan dadin eta Zaitegirekin batean, hori gerta dadin lagundu nahian dabil; Zugadiren emaztea Mari Zaitegi, Jokin Zaitegiren iloba zen, eta gutunen erdiak harekin trukatu zituen Andimak. Besteak beste, balio dute ikasteko –Andimak Orixeri bidalitako gutun batek ere argitasunak ematen ditu horretaz. Ikus bigarren liburuan– Zaitegiren eta Ibinagabeitiaren arteko hogeitahilabete inguruko bizikidetzatza Guatemalan ez zela atsegina gertatu elantxobetarrarentzat: *“Zuek or istilluak eta nik emen istillu andiangoak. Benetan diñotzut, lur-iota gelditu nintzan lenegotan, baiña egia esan azken aldi ontan biotza zer bait arindu iat. Egia da diñotzudana; apaizaren [Zaitegi] ikuspena aztun egiten iatan, eta orain ioan danetik, askoz be adoretzuago nabil lanerako be. Nik uste apaiza urruneko adiskidetzat ohea dala urrekotzat baiño . Paris’tik idatzi eustan idazki luze bat. Ogeitairuan zan Arrasateratzeko Gabonak igaroteko. Beraz an izango da noski. Alan da be, ez dot uste luzaro an iraungo dabenik. Urte bete baiño len, emen izango da barrero be. Posture baietz.(108. gutuna).*

Mari Zugadik ez zuen literatur ikasketarik izango, eta literatur baliabide ugariarik ez, baina bazuen sena; ikus Ibinagabeitiari ama hiltzean zein modu hunkigarri eta trebean adierazi zion dolumina:

“Agur Andima: egon da egon, azkenian be zeure zoritxarra jakin arte egon. Ardura izan, da ardura ez baligu lez. “Euzko-Gogoan” irakurrita jakin dogu ama barik garala zeure ama barik. Danori etorri biar jakuna da, bai, baiña norbera urrin, da ama ill, gogorra biotzandako, gogorrik ba-da. Bakardadia ta illuntazuna zeure barrenlagun izango dituzu, baiña, nik uste, adizkidien maitasunak ta zeuri lagun eiñ naiak, izpitxoren bat ixotuko dabela zure barruan, ta ama galduta ba-doza, gure aiskidetasunak sendi biurtu naitzakizula gaurgero esan gura deusugu geuk. Lagun ez, emendik aurrera zenide zaitugula guk. Ainbat denporan egon naiz gero, idatzi biar dizudala ta ointxe bi-iru illabete aldatu giñala, ta nasai nasai zeu etxian artzeko bezela gaudela, jua dan iru egunetik piano alemandar polit bat ba-dodala, auzo baketsu baten bizi garala, da emen zakustagunian, zabal zabal, norberen bat datorrenian artzen dan poz sakonagaz besarkatuko zaitugula. Auxe ezatia bakarrik bixkor-bixkor gaur. Agur ba Andima. Mari (109. gutuna).

PERIKO BEITIA. Hau ere informazio-zerbitzuetako kidea. Poliomielitisa pasaturik bi hanketatik elbarri, halere, lan asko egin zuen, Washingtonen erbesteko Eusko Jaurlearitzaren ordezkari, eta Andimak lagun handia izan zuen gutunon arabera. Lehenbizi, erbestean bizitzera beharturiko lagun arteko kontuak ageri dira. Aurrerago, Sabin Barrenaren patuaz mintzo dira gutunok –informazio zerbitzuetako beste gizon garrantzizko bat–, Espainian sartzen saiatu orduko atxilotu, espetxeratu eta urteak kartzelan egin ondotik askatu artekoak. Badira gutun-truke honetan ere esaldi batzuk gogoangarriak:

“Recibí tu carta post-periplo y veo que te has entrevistado con todos los viejos de la vieja Euzkadi. Creía que Dolfus estaba retirado de la circulación, pero por la tuya veo que está en actividad, pero siempre incólume, como acontece a ciertos mandatarios. Está visto que la resistencia entre los nuestros es verdaderamente activa y perenne, aunque Euzkadi se mantenga encadenada y aniquilada, cada vez más decaída. Gracias a que la juventud viene pegando, que si no estábamos arreglados. Lo milagroso es como esos jóvenes hayan podido ver la verdad de Euzkadi entre tanta tiniebla y tanta pasividad. Cuando nos vamos a convencer de que los viejos ya no servimos para nada? Es hora ya de dar paso a la juventud y dejarles la vía libre sin ponerles obstáculos de ninguna especie. El nacionalismo actual solamente puede coincidir con el histórico en que Euzkadi es la única Patria de los vascos y el euskera su única lengua. Sobre este cimiento los matices tienen que ser diferentes ya que la época también es muy diferente a la del 36. Pero erre que erre, quieren mantenerse en aquella época, transida y requete pasada, soñando todavía con estatutos imbéciles y republicanos españoles caducos y democracias traidoras. No ahora es hora de actuar decididamente y con todas nuestras, pues luego será tarde. Los jóvenes dirán, y no los viejos (124. gutuna).

PEPE MITXELENA. Erbesteko Eusko Jaurlearitzaren mendeko informazio zerbitzuen burua. Gutunen arabera, Andimak konfiantza handia zuen berarengan, eta badira lerro artean letra etzanez azpimarratu beharrekoak –idazten dihardudan honen iritzian, jakina, beste irakurle batek beste lerro batzuk azpimarratuko ditu–:

“Lendakariaren inguruan, Caracas’en, abarrots pizka bat izan da gure aldizkaria [Euzko-Gogoa] dala-ta. Berri iaki[n]garrienak artu ditut andik ontaz eta an bildu duen diruatzaz. Ala ere Lendakariak gure lana gorai patu omen zuen eta guri ere lagundu bear zitzaigula esan omen zuen. Aipatu abarrotsa

nere adiskide batek sortu zuen. Mirande'n uste bakanak dirala-ta ere, eskandalu txiki bat sortu dute Caracas'ko Euzko-Gaztedikoak, eta gure Lendakari iau-nak itz batzu esan ditu aipatu olerkariaren aurka, bearturik. Aitatu eskandalu-a, Mirande'k "Gernika" aldizkarian argitaratu idaz-lan batek sortu , idaz-lan [ori] Euzko-Gaztedikoek beren aldizkarian ere argitara zutelako.(128)

Jon Mirandek "Abertzaletasunaren inguruan" argitaratu zuen Gernika-ren 25. alean -EAJri autokritikara bideratu nahi zuen, eta ordurainoko politika aldatzera-, eta ale horretxekin amaitu zen aldizkaria.

Andima Guatemalarratu 1954an eta laster estatu-kolpe eskuindar bat gertatu zen han AEBetako CIAk gidatua. Espainiar errepublikar erbesterratuak eta jeltzaleak eta larritu egin ziren ohilduko ote zituzten; Andima joan berria, begira zer ziotson behiala buru izandako Pepe Mitxelenari:

"Aurrenekoan ipui ikaragarriak barreiatu ziran emen agintari berriek españar guziak erruki gabe garbituko zitutela-ta. Asko beldurturik, atzerri ordezkari-ta zenbaitetan babestu ziran, eta oraindik an daude zer gertatuko zai. Nere ustez geienak ez zeukaten ori eginbearrik. Bañan une larri aietan edozer gerta zitekean izan ere. Erkalarekiko artu-emanak bereala urratu zituten eta gaiñera ango ordezkaria ez-atsegintzat io. Orra, mohamed bere sendiarekin ogoñopen errira aldatu zan bost edo sei egun dala . Egia esan, gure lagunak, azken orduraño bere eskubideei gogorki eutsi zien eta guztiz azkarki iokatu zun.

Nere etorkizuna zer izango ote dan? Oraindik ez dira asi atzerrituekiko erabakiak artzen. Bertokotuta daudenei, nere adiskide apaiza bezala, ez omen die ukituko. Besteak ordea zeatz meatz aztertuko omen gaitute, eta onean etorri geran tokietara bialiko gaitute. Beaz nere bide-zorroak erdi gerturik darduzkat zer gerta ere. Gaiñera laster erazagutuko dute emengo agintari-ek gure etsairik gorriena, patxi alegia. Ez dut uste gure euskal lanak aurrera eraman al izango ditugunik, ezta gure aldizkaria. Erdi irarririk geneukan azken bana-koa, bertan bera utzi dugu etorkizunaren zai. Nik egia esan, euskal arloan ez iarraitzekotan ez daukat bat ere gogorik emen gelditzeko, oraingo egokera on-tan batez ere. Ez daukat gaiñera emengo lurralde geiago ikusteko gogorik; ez dut besterik nai europe edo euskal-erria baiño nere azken urteak euskal arloan bukatzeko. Zer derizkiozu? Zure aolkua iakingarri zait beti ere erabaki sendoe-nak artzeko . Bañan emen gelditzeak, ez du merezi. (129)

GONTZALO NARDIZ. EAE-ANVko kidea alderdi horren sorrera beretik, eta Eusko Jaurlaritzan Nekazaritza sailburu berrogei urtez, lehengusua

zuen. Egia esateko, ez da oso aberatsa gertatzen bien arteko korrespondentzia baina badira letra etzanez edo lodiz azpimarratzekoak. 1954an Eusko Ikaskuntzaren VIII. Biltzarra Baiona-Miarritze-Uztaritzen. Nardizek Andimari:

“Ayer tuvo lugar el acto inaugural del Congreso de Estudios Vascos. Hubo asistencia considerable y revistió alguna solemnidad. En cambio los discursos se me antojaron bastante flojos. Sobre todo el del alcalde quien parecía preocupado por el error en que pudieramos incurrir los vascos al creer que Bayona era Euzkadi. No faltó la cortesía (banal) ni estuvieron ausentes las formulas habituales de hospitalidad, pero a mi juicio tenían el sello de concesiones graciosas hechas al extranjero. El del Obispo de Dax estuvo mejor: desarrolló el tema referente a las vicisitudes por las que atravesaba el euskera, particularmente en relacion a la amenaza de la era industrial que con sus nuevas tecnicas, servidas por idiomas de prestigio y de uso universal, invitaban al abandono del euskera. La solución arbitrada para hacer frente a tal amenaza, es lo que el llama la euskerofilia, consistente en hacer uso del euskera. El discurso, ameno y finamente matizado por un humor alegre, padecía a mi modo de ver de una omision vital: la que se refiere a la accion pedagogica y a la correspondiente reclamacion a los poderes publicos, de cuya animosidad e inhibicion era ineludible hablar. El que pronunció el conde Villalonga fué mas feliz, ya que, al hacer la historia de los Congresos celebrados hasta la fecha, puso de manifiesto el motor patriotico que los originó y sostuvo.(140)

Eta Andimaren erantzuna:

“Enago erabat Dax’ko gotzaiaren itzaldiarekin. Euskeraren amilbear au, oraingo teknika berriak baiño askoz lenagotik dator. Orain eun urte, adibidez, etzegon orrelako teknika ikaragarririk aipatu zitun bi izkera aundi ta arro aietan ere, alare euskera maldazbera zioan. Gaiñera izkerak gizonen asmakizunak dira, gizonak eutsi, zabaldu, apaindu ta aberastu oi dituten tresnak. Gure euskerak ordea, ez du ortarako gizonik ukan, eta aren galbearra gizonek ola nai izan dutelako da, iñoiz ere euskaldunok aintzakotzat artu ez dutelako. Beste izkerak bezela, gurea ere edozein teknika bidean aberastu ta egokitu zitekean euskaldunak orrela nai izan ba’lute. Beraz ez teknikari egotzi euskeraren eriotza, euskaldunai baizik. Gaiñera, orko euskaldunen euskerafilia ori, itz utsal eta txoro bat besterik ez da. Maitasuna ez da aski ekiñean gatzatzen ez dan bitartean. Eta ekintza aundi bat sortzen ezpadugu, gure euskera ilko da orkoen euskerafilia ergela gorabera. Ikastola-ekintza, irrati-ekintza, kinema-ekintza,

eliz-ekintza, irakurle-ekintza, teknika-ekintza... Orrek, orrek euskera gaizkatuko digu.(141)

LUIS IBARRA ITARKO. Euskal erresistentzia jeltzaleari buruzko liburua lantzen ari zen 60ko hamarkada hasieratik –azkenean argitaratu zuen: *El nacionalismo vasco en la paz y en la guerra*, Ediciones Alderdi, Bayonne, 1968– eta Andimari lankidetzara eskatu zion. Baina Itarkok berak aitortzen duen bezala, Andimak ez zion asko lagundu, beharbada, artean esperantza zuelako aberrira itzultzeko eta horretarako erresistentzian egindako gauzak salatzeak oztopoa besterik ekarriko ez ziolakoan. Gutunok, horregatik, ez dute asko argitzen, nahiz jakin-mina bai pizten duten, eta konbentzimendu bat ere bai: orduko euskal erresistentziako gauzak ez daudela behar bezala ikertuak eta Andima Ibinagabeitiarenak ere ez. Interesa lukeenak baleukake hor zer aztertua!

ZEFERINO XEMEIN. Gutun bakan hauetan ohargarriena Andimak darabilen idazkera gertatzen zait. Abandotar sabindarrarekin idazkera aski sabindarra darabil Andimak, bizkaiera hipergarbitik gertu. Esan beharra dago, halaber, Andima bera ere Sabino Aranaren miresle handia zela, nahiz zorionez euskal idazkera aldetik ez zion jarraitu.

Aberkide ta aizkide zintzua:

Ontxe berton eskuratu yat azkenengo GURE HERRIA eta bertan “Quelques réflexions sur le purisme et le néologisme en basque” deritxon idazlanean urren-go itzak irakurri dodaz:

“Cela rappelle la bévue de Sabin Arana qui, dégoûte d’entendre outre-monts le maître d’école du titre de maestu (sic), avait cru faire une trouvaille dans le labourdin errientea, dans son ignorance du gascon rigent et du français régent que l’on trouve très employé dans les anciens textes, dans les fables de La Fontaine par exemple.”

Itz oneik odola irakiten ezarri dauste. Guzur bat beintzat arkitu [dot] itz orrei artean: Sabin'ek “outre-montes”en ez eban maestu'rik entzun, maisu edo maxu baizik. Errientea euzkel-itz-tzat artu ete eban Irakasleak? Ori be, biar-ba, guzurra ixango da. Baña batin enaukazu. Zuk jakingo dozu noski. Orixe argitu gura neuke idazle arin orri erantzun baño len.

Itz barrietaz, azpaldijon, gejegitxu eta ariñegi diñardue prantsez-idazle kaxkarin batzuk.

Agur aizkide. Zure, beti be, Jel-baitan (148).

JOSE ANTONIO AGIRRE. Oso gutxi dira baina bat badago ezin utzizkoa, 1951koa. Honela hasten da:

Lendakari maite:

Ez al zakidaz arrituko itzez bearrean idatziz natorkizulako. Aspaldi zurekin itz-aspertu bat egiteko gurariz nindagokizun, bañan ez dut nere gurari ori betetzeko mugonik izan beti ere lanpetu eta inguratuta arkitzen zeralako orain-go etxe berri ortan. Dana dala, nere ausardikeri auxe barkatuko al didazu, gaiztoz ezpainatorkizu, onez baizik.

Norbaitek, gaur, urrutizkiñez esan du ni “Ordezkaritzan ez-ezaguna naizela eta ez daukadala zer ikusirik ere”. Eta norbait ori nor ete litekean billa ibilli ez zaitezen, orra argi ta garbi: Alberro yauna.

Ez dut aren esanik gaitzesten lendik ere ondo nekialako “Ordezkaritzan ez-ezagun ta utsa nintzala” ez bakarrik aipatu yaun orrentzako, beste zenbaitentzako ere bai, naiz-ta oiek mintzoz olakorik aitortu ez. Yainkoak ez nindun zozo ta tentel sortu, argitasun aundirik eman ezpazidan ere, baña nere ingurukoak ikusteko beste bai noski.(154).

Bere barru samindua arintzeko idatzitako gutun honek Andima Ibinagabeitiak Jose Antonio Agirrerekin izandako harremana jartzen digu agerian, batetik; bestetik, Pariseko Eusko Jaurlaritzaren Ordezkaritzan 1951eko abenduan nola sentitzen zen ematen digu aditzera. Ordezkaritza horretan lankide mordoxka ibiltzen zen Jose Antonio Durañonak, J-A. Agirre lehendakariaren idazkari izandakoak, bere oroitzapenak idaztera jartzean adierazi zigunez. J.A. Agirre lehendakariaz gain, besteak beste: lehendakari orde, J.M. Leizaola; X. Landaburu; A. Alberro, administrazio zerbitzuen arduradun; F. Urkola, Euzko Deya-ko zuzendaria; G. Errazti, Euzko Deya-ko administratzailea; Pedro Beitia, OPEko erredaktore-burua; G. Agesta, Pedroren laguntzailea OPEn; Pepe Mitxelena, zerbitzuen burua...

A. Durañonak berak emandako ikuspegiarekin jarraituz, Pariseko Ordezkaritzan urteak zeramatzatenek, 1947ko martxoan Anton Zugadi eta Andima Ibinagabeitia, biak ere Espainiako poliziatik ihesi hara

heltzean, eta gero han bizitzean utzitako oroitzapena edo inpresioa honela kontatzen du laburki: “Y así llegaron: Antón Zugadi (con su huida rocambolesca en la Plaza Nueva de Bilbao cuando era conducido a pie a Maria Muñoz), viejo amigo con quien estrechamos antiguos lazos de amistad en nuestros paseos parisinos. Con él llegó Andima de Ibinagabeitia, polifacético patriota de vasta cultura, exquisita educación, euskerólogo de talla, y con el que pronto hice entrañable amistad, también asiduo de nuestros paseos domingueros a gastar suelas..., pues no teníamos otra cosa que gastar. Al bueno de Andima le llamábamos entre nosotros, y a él mismo, Paleodonce, por ser mucho mayor que nosotros... y birrotxo”.

Pariseko Ordezkaritza honetako talderik ugariena edo itzal gehien zuena behinik behin, segur aski, botxotarra zen, bilbotarra, Durañona hau berau, J.A. Agirre..., eta beren hizkuntza ere gaztelania botxotarra zen, “mutilzahar” esateko, “birrotxo”, “paleodonce”. Jesuitetan hezia zen Andima, gizalege bikainekoa, eta dirudienez, oro har, ongi heltzen zen gutxiz gehienekin, baina, bere barneko lerak eta joerak bestelakoak zituen, euskara jantzi nahi zuen kulturaz –eta Mirande eta Peillen bi anaiak eta Krutwig eta elkartzan zen- eta botxotarren artean ezin bada nahigaberik edo saminik gabe bizi.

Oro har, ematen du estimatzen zutela, eta Agustin Alberrori buruz salatzen duena gorabehera –Diruzaina ere ba omen zen Alberro jauna, diru kontuak ere egon zitezkeen tarteko; gordeak daude Alberrori Andimak 1956an egindako bi gutun, eta haien arabera ez du ematen batere ezinikusirik zionik, alderantziz baizik-, ez zela baztertua izan baizik eta aski estimatua. Lankide askotxo, eta ziur denen artean banatzeko diru gutxi... Kontua da 1951ko abenduan gaizki sentitzen zela Andima; bate-tik, Guatemalarako bidea itxia ikusten zuen –han Zaitegirekin elkartu eta Euzko-Gogoa aurrera ateratzen ahalegintzeko biak-, eta bestetik, Ordezkaritzan ez zuen gogoko lanik eta lekurik; lekuz kanpo sentitzen zen. Eta lehendakariarengana jo zuen babes eske moduan. Hark, hurrengo gutun zatiak erakusten duenez –beste lekukotasun batzuk ere badaude; 1951ko Agirreren gabon-gutunaren euskarazko zatia Andimak idatzi zuen (ikus 95. gutuna)-, konfiantza osoa zuen Andimaren euskarazko idazgintzaren kalitatean eta trebezian; bere esku uzten zuen hainbat testu idaztea.

Ildo beretik, Andimak nahiz 1958an Irrintzi aldizkariaren bitartez J.A. Agirreren politika kritikatu, lehendakaria hiltzean, inork ez zion

galarazi ahal izan, lehendakari maite zendu berriraren gorazarrez artikulua idaztea, azkenean Irrintzi aldizkari independentista uztea erakarriziona.

ION BEIZTEGI. Mexikora erbesteratutako jeltzale honen bitartez ikus liteke Caracasen Andimak eta Matxari-k atera izan zuten Irrintzi aldizkariak zer-nolako erreakzio bortitz-suminduak sortu zituen zenbait jeltzale erbesteraturengan. Honela hasten da Beiztegiren gutuna, *Irrintzikoei* zuzendua:

“Amalautsu orreik, ioan zadize epetara,

Iguinez beterik irakurri dodaz zuen aldizkari orretako ainbat astakeri. Umekeritzat neukazen orain artean; asti larregi alperrik galtzeko dauken barre-garri batzuen urteerak ziralakoan, baina aski da, eta “Mintzen dana, siñale ez abertzale ez euzkeltzale eztana” ori dala-eta, zuek ete-zarie ba orreïn iabe eta euren banakatzailleak?

Euzkadi maitearen arazoetan, BATASUNA, Euzko Alderdi Jeltzalearen pean, da nausi, eta urrengo Euzko Iaurlaritza da. Gure artean, bide edo egikera alderik ba-daukagu, alkarri argitaratu eta erabakitzeak dira, eta ez baztar guztietara aizetu eta benetako gizonak mindu. Pariseoak lez, inoren egikerak txartzat eta orruez autortzen dauezenak, EBB.'ko burukide zintzo eta Agirre'la-koen oinazpiak miatzatuteko lain ere ez dira, eta barriz iskilorik artzerik ba-litz, obe gendukez besteen aldetik.(157).

MARK FORKADA. Zein adiskidetasun bizia eta sentitua izan bide zuten Andimak eta Mark Forkadak. Marken hitz idatziak dituzue hauek:

“Zuri biotzeko barrotazunak arkituaz, orain, zuk, urrengo kartan, emaitzatu konsejo edo zure iritzeko azmoak. Bañan, azkar.

Badakit pizkabat sentitu eguintzenduala, nik, Paris, lagatziakin -elkarren laguntasuna jarraitua-, baña, nik ere bai, bi aldiz: Bat, Paris'ek daukan atseguintasuna laga, eta, bestea, gure, elkarrekin eman ditugun “ordu goxoen” adizkidetasun gertamena, oraiñ, denborak eta urrutia, gutxiago zamindukogulako. Bañan...!(159)

Eta hauek berriz, Andimak Forkadari zuzenduak:

“Jon [Mirande] nere adiskide aundia da, naizta biok gogoz eta pentsamentuz ere, berdiñak izan ez, Euskerak alkartu gaitu eta urte askoan gure adiskidetasunean jarraitu degu. Ondo diozu zuk, ez dala errexa benetako adiskideak billatzea. Ez orixe. Bañan nik adizkide on bat nere bidean arkitzen dedanean zintzotasunez eta maitasunez gordetzen det. Eta ori gertatu zait Jon Mirande'kin ere. Oso adiskide gutxi dauzkat, nere biotza edonori ez diodalako zabaltzen, are gutxiago ematen. Bañan zu Mark, nere benetako adiskideetako izango zera, eta ez zaitut iñoiz aztuko naiz ta munduaren bazterrenean egon. Ezin aztu izaten ditut gure izketa ederrak eta gure ibillera politikak.(164)

JON URRESTI. Ahaidetasun harremanen bat bazuten biek; Jon Urresti izatez ondarrutarra zen, baina harreman handiena Caracasen izan zuten. Caracasetik Londresera joan zen Jon Urresti ingelesa ikaste aldera, eta Andimak Caracaseko Euskal Etxearen inguruko politika-albisteak adierazten zizkion senitartekoen berriez gain:

“Zer dagoen Paradisu'ko trabena zuloan? Egia esan, ni ez naiz zulo artan gutxitan baiño sartzen, ala ere zerbait esango dizut. Oraintxe aparti aundi bat ospatu dute gazte-espexetuei laguntzeko. Irureundaz bildu ziran, eta entzun dudanez, diru pillatxu polita bildu zuten. Aparti ortarako danak alkartu ziran, eta iñoiz etxe artan egon gabeko asko ere egun ortan agertu ziran. Entzun dudanez, “Eusko-Gastedi”koak asi ziran aparti ori antolatzen eta gero ETA eta FRENTE NACIONAL'ekoak ere aparti bat egin zuten, baiña txepel xamarra atera zalakoan nago asmo erabakirik ez zuen bada. Alderdiko poltza gizontzeko edo egin zuten or nunbait. Dakusunez ian-gogoa ez da gure artean beingoan amaituko. Sabeletik dantza, esan oi dute erdaldunek, ez dut ordea aberri-dantza zoro bat gure artean ikusten gorputzak astindu eta kateak urratzeko. Oillotuta gaudede: artalea bear errontzeko, id est, arrautza ipintzeko. Eta guk ere sabela bete bear, txanpon xistrin batzuk emateko. Oraintxe ari dira Alderdia, Acción, eta Solikoak orritxo bat zabaltzen “egun-saria” “día de haber” eskatuz espexekoei laguntzeko, biltzen dana eusko-iaurlaritzan bitartez bialduko dutela ozen aldarrikatuz, “iaurlaritzari ori baita euskotarron batasun-ikurra” Symbolum unitatis. Beti belu ordea, eta ondo dakizunez “sero venientibus ...mokordo”. Esan bearrik ez paperok erdera dotorez idatzita daudenik, Cervantes'en marka io ta paso egiteko. Eta gu ari gera gero franco'ri euskeraren eskubideak eskatzen. Lotsatu ere ez egitea...Geu euskera ondatzen, eta geure etsaiei euskera zaitzeko eskatzen. Nun ikusi da olakorik?

Gazte buru-bero batzuk aldizkari berri bat argitaratu dute AZKATUTA izenarekin, azalez apain, mamiz ez da ainbestekoa. Zoratu eragingo ezpazidaten, artikulu bat euskeraz idatzi bear izan nuen aldizkari ortarako, eta an agertu zan. Beltzen azkatasuna artu nuen gaitzat, zuriok kolonialismu zital baten azpian menperatuta gauden bitartean. Gure orain arteko diplomazi eta politika bideak gogor astintzen ditut. Politika badakizu zer dan, erriak iaurri eta erabiltzeko bidea: “Abertzaletasuna” ez da politika, ama bat maitatzea ez dan lez. Nerea ez beste artikulu guztiak erderaz datoz, Arozena ta Sandalio’k izenpetuta. Sandali eliza konpondu naiez, beti bezela “Catolicismo Criminal” edo orrelako zerbait darama izenburutzat bere idaz-lanak. Erderaz karraxika il zan “Irrintzi” ere agertu da barrien barri, ixillaldi luze baten ondoren, erderaz au ere. Betiko paperak or ari dira atertu gabe erderaz, esan bearrik ez, kastillako mauru beltzak baiño okerrago.(167)

Eta Urrestik, besteak beste, Ondarruan ikusi eta bizitakoak:

“Euzkadi’ko gora-berarik ez dakit. Gabonak igarotzen egon nintzan Ondarruan eta biotz mindurik etorri nintzan barriri Londres’era.

Eleizan eta ia elizkizun guztietan, apurka apurka “erdera” sartzen ari dira. Oso bildur aundia dago, Eleiza Amak erabakitzen badau, erri-izkuntza erabiltzeko, erdera artuko duen gure euzkera alde batera utzirik. Itxaropen baka-rra eta tamala aitatu bearra, Katalandarrak lortzen badute eurena erabiltzea, euzkaldunai ezin izango digula galerazi (Madrillen) gurea erabiltzea. Eskerrak ondiño badegula apaiz jatorrik eta batez ere gazteak, bestela gureak egingo zun! Askenengo urte asko auetan gure nortasuna agertu barik, gazediak ez daki gauza asko Aberri gaietan.

Bertsolarien Txapelketa Nagusian ere izan nintzan. Ikus eta entzungarria benetan. Maiburuaren erabagia ez zait bate egoki iruditu, ba neure iritxian Basarri dogu beste guztien gañetik. Ezta ere Azpillaga’ri egin ziotena. Irigoyen “kirten” orrek ditu erro aundiak, eta txarren txarrena arek erabiltzen dun euzkera makala ez da jai oietako aukeratuena.(169).

MERCEDES CONTRERAS MAMEME. Jokin Zaitegirekin erdibana, “Lan-dibar” ikastetxeko akzioduna. Pena da gordeak dauden gutunak norabide bakarrekoak izatea, Andimarengandik Mamemerengana. Iduri due-nez, Mamemek Zaitegirekin etorri nahi zuen Euskal Herrira, baina Zaitegik ezezkoa eman, eta erabat haserretu zen Mameme Zaitegirekin, besteak beste, dirua ostu ziola leporatu zion. Gero, tirabira horien berri

jakin zutenean Nemesio Etxaniz, A.M. Labayen eta Orixek eta, batzuek Mamemeren alde egin zuten, eta azkenean Andimak babestu zuen Zaitegi. Kontua J.A. Agirrerenganaino heldu zen. Ikusiko duzuen bezala, konfiantza handiz idazten zion Andimak Mamemeri, hitz amultsuz eta barrukotasunez:

“Nada me extraña el que la presencia de ciertas personas se le haga intolerable, después de todo lo que ha llovido. Lo extraño es que su frescura llegue a los límites de la inmutabilidad. Naturalmente tendrá que tomar usted sus precauciones para que ese estado de cosas no se prolongue, pues no harían más que quebrantarle su salud que ahora más que nunca requiere reposo y tranquilidad. Le decía yo en el aeropuerto que las cosas hay que tomarlas con filosofía. Pero es tan difícil. No sé por qué, pero a mi mismo me cuesta cada vez más el contemplar y tomar las cosas de esta vida con filosofía. Parece como que los años van reduciendo nuestro mundillo y en la apretura del mismo nos sentimos punzados por todas partes con grave detrimento de nuestra paciencia. Esto por lo menos me sucede a mi y por eso mismo se me hace cada vez más dificultoso el tomar las cosas con esa filosofía que sin ser fría es serena y tranquilizadora. En fin Mameme, haga usted todo lo posible para conservar la calma de espíritu, aunque no sea más que por su bienestar corporal. Y procure olvidar, olvidar lo más posible. No debía yo darle consejos a usted que no los necesita, y menos los míos; lo hago sencillamente porque quiero verla buena y saudosa como dicen en portugués.(172).

EUFEMIA IDOIAGA ama eta HILTRUDA arreba. Gutun mordoxka idatzizioten elkarrizketa ama-emeak eta halaber, Hiltruda eta Andima anai-arrebak. Halere, gutxi dira kontaketa jarraitu bat osatzen dutenak, tartean hutsune handiak daude, eta horregatik, lagin bat transkribatu dugu. Aski ohartzeko zer-nolako samurtasunez idatziak diren. Hona zatitxo batzuk, amarengandik hasita:

“Semetxu maite maitiori: Ordua da oneskero zeure idazkijari erantzuteko baña atsoxunon asketsi biar jako otzak erdibi eginda dagolako. Eguraldi berran otzak daukagu. Egun gustijan sua eukiteko ikatza karu eta poltsikue danok ariñe. Ler egingo dogu bal dana da erostie eta negarra. Nire aldije olan amaituko da eta laster alanbe.

Gueroko zorijona estakidala galdu eta beste gustije utza da guk goserik es daukogu oie ona etxe ederra eta bijotz aundije alkarrentzako. Gaur bertan artu dot Andimatxun idaskije Chiletik eta diño eskontzeko asmua daukola Miren

Edurne de Isasi Ibarra deritxon emakume bategas abertzale sintzua baña bost urte sarrague! Egundo olakorik; obe isan balliteke bera baño orrek urtiok gastia-gue. Dana dala ondo isan daitasala. Koldo ogeta bostian elduko da Barcelonara.

Isebak atzo eguin eustan berba urrutiskiñetik ondo dago Bermion. Iradan gaubetan orko orkesta entzu garrijak entzuten dogus eta esan be bai ¿gure Andima entzuten ete dago? Beti zeure gomutiagas. Gure neskatillok Iruñe eta Eli joskille aundi eginda daukagus. Etxekuen soiñekuek ederto eguin be joskillien etxien ikasi eta etxerako josi Jesuitak Javier isena daben toki bat edegi dabe ikasteko jatekuek guertaten. Juaten dira ara be. Gabonetan loterija bajatorkou; Guk bai jan biar dogus tartak eta txopetak! (179)

Eta semeak amari:

“Erregiak ondo portau diriala diñostazu. Ori ondo. Nire erregiak ez dakit nundik nora dabizen, bada aspalditxutik agertu be ez yataz egiten. Aztu edo nabe! Gabonak polito igaro nebazan, emengo euskaldun batzuen etxean. Ederto apaldu gendun eta apal-ostian gaberdiko mezarata yoan giñan. Gabon-zar be ederto egin neban: sekulako aparria yan genduan: azorio, labatz-saltsa, indi-oilo (pavua), gabon-madari-konpot, pastel eder bat (Ste. Therese), turroiak, gaztainak eta abar. Baña sabela beteteak ez dau ezer be esan gura, bada ni gau guztijan zuen pentsamentuaz egon nintzan. Egun oneitan bestetan baño zorrotzago zaukoedaz gogoan, eta ezin aztu izaten zaituedaz. Tira aurtengo yayek yun dira. Datozenak alkarregaz igaroko al doguz. Aspalditxu da ori esaten dogula, alan da be, noiz edo noiz etorriko da, egun pozgarri ori be.

Ondo amatxu. Ez goizegi yagi, zure adiña ez da otz oneikaz etxetik kanpora urteteko-ta. Emen iñoiz ez lako otzak egiten ditu. Egunotan iru, lau eta bost malla euki doguz zero-petik. Urte asko da uri onetan orrelako otzik ezagutu ez dala. Ganera gripe edo marranta eurrez ei dabil, izurri bat lez. Ni neu ondiño ondo nago baña ori loterija baño lenago urreratuko yat kontixu. Gaur goixien, yagikeran, doministikuka asi naz ta gripe ori or or ibilliko dala deritxu. Aspaldi ontan yo ta ke nabil euskel-lanetan murgilduta. Iru liburu aundi, euskerazkoak, gertuta daukodaz egunen baten argitaratzeko. Orain gramatikatu bat egiten nago, euskera errez-errez ikisteko, beste izkuntzetan egin dituen antzekoa, dana irudiz apaindua, eta dan-dana euskeraz. Venezuela’ko neure adiskide batek eskatu daust biar ori alik ariñen egiteko, eta emen nabil ekiñalean len-bai-len amaituteko. Idaztiño ederra izango da eta asko lagunduko dauste euskera ikasi gura dabenai. Geituko al dira, liburutxo orregaz, euskaldunak eta gure izkera ederraren maitatzalleak. Ba’dauka biarrixena.(182).